

2022

þÿ H ç^{1 0} ç^{1/2} ç^{1/4} 1⁰ ® À ç » 1 Ä^{1 0} ® Ä É 1/2
þÿ š ± Ä ç Ç ® Â Ã Ä · 1/2 • » » ¬ ´ ±^{0 ± 1} Ä ç
þÿ µ » » · 1/2 1⁰ ì ± 1/2 Ä¹ Ã Ä ± Ã^{1 ± 0} ì^{0 - 1/2} · 1/2

þÿ œ · Ä Ã ì À ç Å » ç Â, ± 1/2 ±^{3 1} î Ä · Â

þÿ Á ì³ Á ± 1/4 1/4 ± ™ Ã Ä ç Á^{- ± Â}, £ Ç ç » ® · À¹ Ã Ä · 1/4 î 1/2 ¥³ µ^{- ± Â}, ± 1/2 µ À¹ Ã Ä ® 1/4 1 ç · µ ¬ À ç »

<http://hdl.handle.net/11728/12299>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Πανεπιστήμιο

Νεάπολις

Πάφου

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Κατεύθυνση Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Διπλωματική Εργασία

**«Η οικονομική πολιτική των Δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα και το ελληνικό
αντιστασιακό κίνημα»**

του Μητσόπουλου Παναγιώτη

A.M.: 1204815103

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπων Καθηγητής: κος Σακκάς Ιωάννης

Επιβλέπων Α': κος Κλάψης Αντώνιος

Επιβλέπων Β': κος Ευρυβιάδης Μάριος

ΠΑΦΟΣ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ/ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ.....	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ABSTRACT.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Η κατάκτηση της Ελλάδας από του Γερμανούς.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η γερμανική οικονομική πολιτική στην Ευρώπη.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η πολιτική του ελέγχου των στρατηγικών σημείων στην Ελλάδα..	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Η οικονομική πολιτική (γενικά).....	21
4.1 Η αγροτική πολιτική.....	21
4.2 Η εμπορική πολιτική.....	22
4.3 Η λεηλασία.....	24
4.4 Οι επιπτώσεις της πολιτικής αυτής στον ελληνικό πληθυσμό.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : Η κατάσταση του πληθυσμού στις περιοχές υπό καθεστώς Ιταλών και Βουλγάρων.....	30
5.1 Υπό το καθεστώς των Βουλγάρων.....	30
5.2 Υπό το καθεστώς των Ιταλών.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο : Η επισιτιστική κρίση.....	37
6.1 Αιτίες του επισιτιστικού προβλήματος.....	37
6.2 Τρόποι αντιμετώπισης της επισιτιστικής κρίσης.....	40
6.2.1 Η συμβολή των κρατικών εξουσιών.....	40
6.2.2 Η στάση των πολιτών.....	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο : Η κρίση στην ύπαιθρο και η σταδιακή ανάπτυξη της ελληνικής αντίστασης	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο : Η ανάληψη του ελέγχου από τις δυνάμεις της ελληνικής αντίστασης	49
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58
Ελληνική	58
Ξενόγλωσση	62

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ/ ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

Β΄ΠΠ:	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
ΕΑΜ:	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΠ:	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΕΔΕΣ:	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΚΚΑ:	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΛΑΣ:	Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατού
ΕΣΣΔ:	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΚΚΕ:	Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο γενικό πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας στόχος αποτελεί η μελέτη και η ανάλυση της οικονομικής πολιτικής που ακολούθησαν οι Δυνάμεις Κατοχής στην Ελλάδα καθώς και η μετέπειτα πυροδότηση και δημιουργία του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος. Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται αρχικά, οι γενικοί στόχοι και οι προοπτικές της γερμανικής πολιτικής καθώς και οι τρόποι που επιτυγχάνονταν οι σκοποί αυτής. Στη συνέχεια, αναλύεται το πολιτικό - οικονομικό παρασκήνιο που κυριαρχούσε στην μεσοπολεμική Ελλάδα. Ενώ έπειτα, συγκρίνεται η κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών υπό τα καθεστώτα των Βουλγάρων και των Ιταλών, αντίστοιχα. Επιπλέον, παρουσιάζεται η συμβολή της επισιτιστικής κρίσης στην εξέλιξη των μετέπειτα γεγονότων. Τέλος, εξάγεται το συμπέρασμα αναφορικά με την καταλυτική επίδραση του τρόπου που αναπτύχθηκε η ναζιστική κατοχή και η ανάδυση της ελληνικής αντίστασης.

Λέξεις Κλειδιά: Οικονομική Πολιτική, Δυνάμεις Κατοχής, Γερμανική Λογική, Ελληνική Αντίσταση, Μεσοπολεμική Ελλάδα, Επισιτιστική Κρίση.

ABSTRACT

In the general context of this dissertation, the aim is the study and analysis of the economic policy pursued by the Occupation Forces in Greece as well as the subsequent firing and creation of the Greek resistance movement. More specifically, the general objectives and perspectives of German policy as well as the ways in which its objectives were achieved are analyzed first. Then, the political-economic scene that prevailed in the later interwar Greece is analyzed. While afterwards, the situation of the Greek populations under the regimes of the Bulgarians and the Italians, respectively, is compared. In addition, the contribution of the food crisis to the development of subsequent events is presented. Finally, the conclusion is drawn regarding the catalytic effect of the way in which the Nazi occupation developed and the emergence of the Greek resistance.

Keywords: Economic Policy, Occupation Forces, German logic, Greek resistance, Interwar Greece, Food crisis.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται ως αντικείμενο διερεύνησης και μελέτης το θέμα της οικονομικής πολιτικής που ακολούθησαν οι Δυνάμεις Κατοχής στην Ελλάδα, κατά την περίοδο του Β΄ΠΠ, καθώς και την πυροδότηση και μετέπειτα εξέλιξη της ελληνικής αντίστασης.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να τονιστεί ότι μεγάλο μέρος της ιστορίας του 20^{ου} αιώνα καταλαμβάνεται από τα γεγονότα του Β΄ΠΠ. Συνεπώς, για την έκθεση των ιστορικών γεγονότων, στη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, μελετήθηκαν και εξετάστηκαν πηγές τόσο της ελληνικής όσο και της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας.

Έτσι λοιπόν, η εργασία δομήθηκε σε οκτώ βασικά κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο δύναται να θεωρηθεί ως μία ιστορική εισαγωγή καθώς αναφέρεται στην κατάκτηση της Ελλάδας από τις γερμανικές δυνάμεις. Στη συνέχεια, το επόμενο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην οικονομική πολιτική που ακολούθησε η Γερμανία στην Ευρώπη. Στο τρίτο κεφάλαιο συγκεκριμενοποιούνται οι τακτικές που ακολουθεί η γερμανική πολιτική αναφορικά με τον τρόπο που ελέγχει τα διάφορα στρατηγικά σημεία στην έκταση της Γηραιάς ηπείρου. Έπειτα, ακολουθείται ένα κεφάλαιο, το οποίο επικεντρώνεται στην κατάσταση που βρισκόταν ο πληθυσμός της Ελλάδος κάτω από το καθεστώς είτε των Βουλγάρων και είτε των Ιταλών, αντίστοιχα. Το έκτο κεφάλαιο αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα μέρη της εργασίας αυτής, καθώς εξετάζει τόσο τα αίτια, τα οποία οδήγησαν στην επισιτιστική κρίση της Ελλάδος όσο και τους τρόπους με τους οποίους προσπάθησαν να αντιμετωπιστεί το υπόψη πρόβλημα. Το επόμενο κεφάλαιο συνεχίζει και επικεντρώνεται στην κρίση που παρουσιάστηκε στην ύπαιθρο και την ανάδυση της ελληνικής αντίστασης. Ενώ στο όγδοο και τελευταίο κεφάλαιο, κορυφώνεται το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα καθώς αναλαμβάνει μέρος του ελέγχου της ελληνικής επικράτειας.

Ολοκληρώνοντας το κύριο μέρος της παρούσας διπλωματικής εργασίας, πραγματώνεται μία ανασκόπηση των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω ώστε να εξαχθεί το συμπέρασμα της επίδρασης που άσκησε η γερμανική οικονομική πολιτική στην Ελλάδα καθώς και τους λόγους που συνέβαλλαν καθοριστικά ώστε να πυροδοτηθεί και αναδυθεί μέσα από το κατεκτημένο ελληνικό κράτος, η αντίσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η κατάκτηση της Ελλάδας από του Γερμανούς

Οι αποτυχημένες επιχειρήσεις του ιταλικού στρατού, ώστε να κατακτηθεί η Ελλάδα επέδρασαν με καταλυτικό τρόπο στις αποφάσεις που έλαβε ο σύμμαχός του που δεν ήταν άλλος από τον γερμανικό στρατό. Πιο συγκεκριμένα, οι Γερμανοί τροποποίησαν τα αρχικά επιχειρησιακά τους σχέδια, παρά το γεγονός πως ήδη κατά την περίοδο της άνοιξης του 1940, κυρίευσαν τη χώρα της Γαλλίας και προετοιμαζόντουσαν για την επόμενη επίθεσή τους που δεν ήταν άλλη από κατάκτηση της Σοβιετικής Ένωσης. Καθοριστικός παράγοντας της στροφής των γερμανικών επιθέσεων προς τις βρετανικές δυνάμεις αποτέλεσε το γεγονός ότι οι τελευταίες βρίσκονταν στην περιοχή των Βαλκανίων αλλά και η τάση των Γερμανών να προβάλλουν αντίσταση στις εναέριες επιθέσεις που κατά κύριο λόγο προέρχονταν από αυτούς.

Ένα χρόνο αργότερα στις αρχές του 1941, η βουλγαρική κυβέρνηση στράφηκε προς τους Γερμανούς και συμμάχησε μαζί τους. Η συμμαχία αυτή, έδωσε τη δυνατότητα στις φάλαγγες των Γερμανών να παρελάσουν ελεύθερα από τα βουλγάρικα εδάφη. Μέσα από αυτή την κατάσταση που διαμορφώθηκε έγινε σαφές πως ο κύριος στόχος των γερμανικών δυνάμεων δεν ήταν άλλος από την Ελλάδα. Κάτω από το πρίσμα αυτό, η Κυβέρνηση της Ελλάδας αποποιήθηκε την ουδέτερη στάση που διατηρούσε μέχρι εκείνη τη στιγμή, επιτρέποντας την αποβίβαση εντός των ελληνικών εδαφών σε στρατιώτες από τις συμμαχικές δυνάμεις.

Κατά την περίοδο της άνοιξης και πιο συγκεκριμένα τον Απρίλιο του 1941, η γερμανική αεροπορία ξεκίνησε να βομβαρδίζει ελληνικές περιοχές ενώ γερμανικές επίγειες δυνάμεις επιτιθόντουσαν στα οχυρά των Ελλήνων. Επίσης, τεθωρακισμένα γερμανικά οχήματα μάχης κατευθυνόντουσαν προς τις περιοχές της Κοζάνης και των Γρεβενών, οι οποίες αποτελούσαν τα ελληνικά νώτα στην Αλβανία, με σκοπό να τα απειλήσουν σκληρά¹.

Τα ελληνικά στρατεύματα, τα οποία προστάτευαν τα οχυρά, όπως αυτό του Ρούπελ στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα αντιστάθηκαν αλλά εν τέλει δεν μπόρεσαν να

¹ A. Buchner, Η Γερμανική Εκστρατεία εις την Ελλάδα, σελ. 164.

αντιμετωπίσουν με επιτυχία την ταυτόχρονη εισβολή που δεχόντουσαν από δύο έτερες περιοχές. Έτσι λοιπόν, οι δυνάμεις του Άξονα κατέλαβαν την 9^η Απριλίου 1941 την πόλη της Θεσσαλονίκης με επόμενο στόχο τους να κατευθυνθούν προς την Στερεά Ελλάδα. Με βάση τα νέα δεδομένα που είχαν διαμορφωθεί, από την μία πλευρά η ελληνική Κυβέρνηση μετέβη στη νήσο της Κρήτης και από την άλλη οι αξιωματούχοι που ηγούνταν του αλβανικού μετώπου βρέθηκαν στην δυσάρεστη θέση της συνθηκολόγησης. Μετά την Θεσσαλονίκη σειρά είχε η Πρωτεύουσα, η οποία και έπεσα στα χέρια των Γερμανών κατακτητών στις 27 Απριλίου του ίδιου έτους, οδηγώντας έτσι, στην κατάληψη έως το τέλος του μήνα ολόκληρης της ελληνικής ηπειρωτικής επικράτειας.

Το Μάιο του 1941, αλεξιπτωτιστές των γερμανικών δυνάμεων προσεδαφίστηκαν στο τελευταίο οχυρό που κρατούσαν τα ελληνικά και συμμαχικά στρατεύματα καθώς και λοιποί ένοπλοι απλοί πολίτες στην περιοχή της Κρήτης. Η πολιορκία του οχυρού κράτησε δέκα ολόκληρες ημέρες και τελικά οι γερμανικές δυνάμεις επικράτησαν επί του οχυρού, όμως παρουσίασαν πολύ σημαντικές απώλειες λόγω της έντονης πολιορκίας και του αγώνα που κατέβαλαν οι Έλληνες στρατιώτες και μη. Συνεπώς, αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η κυριαρχία των δυνάμεων του Άξονα σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια αρχίζοντας έτσι για την Ελλάδα, η Κατοχή, η οποία κράτησε έως το 1944.

Με την κατάληψη αυτή, ενσωμάτωσαν οι Γερμανικές δυνάμεις και την περιοχή των Βαλκανίων στη «Νέα Ευρώπη». Ωστόσο, οι διάφορες περιοχές των Βαλκανίων βρισκόντουσαν υπό την υποτέλεια διαφορετικών καθεστώτων καθώς κάποια δόθηκαν στην Ιταλία, άλλα στην Ουγγαρία και ορισμένα ενσωματώθηκαν απευθείας στη Γερμανία. Η Ελλάδα τυπικά παρέμεινε ακέραιη, ωστόσο χωρίστηκε σε τρεις ζώνες κατοχής, την ιταλική που ήταν και η μεγαλύτερη, τη βουλγαρική και τη γερμανική. Η Ελλάδα αποτέλεσε την τελευταία χώρα στην Ευρώπη, στην οποία προέλασε ο γερμανικός στρατός πριν ετοιμαστεί για την εισβολή του στη Σοβιετική Ένωση. Η κατάληψη της Ελλάδας, τη δεδομένη χρονική στιγμή, προσέλαβε κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία σχετίζονται άμεσα και με τον τρόπο που έλαβε χώρα η οικονομική της εκμετάλλευση ή καλύτερα λεηλασία.

Από τη μία πλευρά αποτέλεσε προπύργιο της «Νέας Ευρώπης» ως εμπόδιο στην περίπτωση συμμαχικής απόβασης σε ευρωπαϊκό έδαφος και από την άλλη πλευρά ήταν γέφυρα για τον ανεφοδιασμό του Ρόμελ², ο οποίος προέλαυε στην Αφρική.

Σε μία αντιπαραβολή, της «Νέας Ευρώπης» με τις Ηνωμένες Πολιτείες, το γερμανικό όραμα για την Ελλάδα την προσέδιδε μία θέση όπως αντίστοιχα αυτή της Καλιφόρνιας. Η Ελλάδα παρουσίαζε μία εξωτικότητα και θα μπορούσε να προμηθεύσει την βόρεια Ευρώπη τόσο με εσπεριδοειδή όσο και με ορυκτό πλούτο, γεγονός όμως, που δεν ευδοκίμησε καθώς η κατάσταση της οικονομίας δομήθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να καταστραφεί τόσο αυτή όσο και η ίδια η κοινωνία³.

Ο γεωγραφικός αυτός διαμελισμός συνδυάστηκε με τη γενικότερη οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε στην περίπτωση της Ελλάδας. Με τον διαμελισμό αποκόπηκε η σιτοπαραγωγός Θράκη και η Ανατολική και Κεντρική Μακεδονία γεγονός το οποίο υπήρξε βασικός παράγων στο ξέσπασμα της επισιτιστικής κρίσης κατά το πρώτο έτος της περιόδου της κατοχής και στο σύνολο των εξελίξεων που ακολούθησαν⁴.

² Το πλήρες όνομά του έχει ως Γιохάνες Έρβιν Όιγκεν Ρόμελ και αποτέλεσε έναν από τους Γερμανούς Αξιωματούχους της Ναζιστικής Γερμανίας, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, λαμβάνοντας και τα καθήκοντα ως διοικητής του Αφρικανικού Σώματος. Βλ. σχετικά: Α. Ι. Παπαδόπουλος, Η διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας, σελ. 14.

³ Β. Μανουσάκης, Η γερμανική οικονομική πολιτική για τη «Νέα Ευρώπη» και οι ελληνικές κυβερνήσεις συνεργασίας, σελ. 163-164.

⁴ Σ. Γ. Γασπαρινάτος, Η Κατοχή, σελ. 46.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η γερμανική οικονομική πολιτική στην Ευρώπη

Οι Ναζί θεωρούσαν τα οικονομικά ως τα θεμέλια για το μέλλον των ιδεολογικών τους στόχων. Οι Ναζί εντάχθηκαν στην κυβέρνηση το 1933 με ένα σύνολο αποτελεσμάτων που ήθελαν να επιτύχουν μέσω της οικονομίας, αλλά όχι μία σαφή πολιτική για να το επιτύχουν αυτό. Τα αποτελέσματα που ήθελαν να επιτύχουν ήταν η οικονομική σταθερότητα, το τέλος της ανεργίας και η αυτάρκεια.

Οι Ναζί επέκτειναν και τελειοποίησαν τις πολιτικές κρατικών επενδύσεων της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης που αφορούσαν δαπάνες κρατικών χρημάτων σε δημόσια έργα ή επιχειρήσεις, που είχαν ξεκινήσει το 1931. Οι κρατικές επενδύσεις, ήλπιζαν ότι τόνωναν τη ζήτηση για αγαθά και θα επέκτειναν το εισόδημά τους και θα έβγαζαν τη Γερμανία από την οικονομική ύφεση. Αυτή η πολιτική ήταν ένα από τα καθοριστικά χαρακτηριστικά των ναζιστικών οικονομικών, καθώς επέτρεψε στο ναζιστικό κράτος να πάρει αργά τον έλεγχο της βιομηχανίας⁵. Ένα σύνολο έργων που έλαβαν μεγάλο ποσό κρατικών επενδύσεων τα πρώτα χρόνια μετά το 1933, τα οποία ήταν προγράμματα δημιουργίας εργασίας.

Ο Σάχτ⁶ κατέθεσε το «Νέο Σχέδιο» του για την επίτευξη οικονομικής σταθερότητας τον Σεπτέμβριο του 1934. Αυτό το σχέδιο προώθησε την αυτάρκεια. Ο όρος «Autarky» αποτελεί την έννοια της οικονομικής αυτάρκειας και την εξάλειψη της εξάρτησης από ξένες επενδύσεις, εισαγωγές και εμπόριο. Στην ουσία, η σημασία του είναι η δυνατότητα παραγωγής των όσων χρειάζεται μία χώρα χωρίς την βοήθεια άλλων εξωτερικών δυνάμεων.

Η ιδέα ήταν ότι με την επίτευξη οικονομικής αυτάρκειας η Γερμανία θα ήταν λιγότερο ευάλωτη στις διακυμάνσεις της παγκόσμιας οικονομικής κατάστασης και πιο ικανή να διατηρήσει έναν μακροχρόνιο πόλεμο. Αυτή η πολιτική αύξησης των

⁵ A. Heywood, *Political Ideologies*, σελ 385.

⁶ Ο Hjalmar Schacht διορίστηκε Πρόεδρος της Τράπεζας της Γερμανίας το 1933. Έχοντας προηγουμένως βγάλει τη Γερμανία από την κρίση του υπερπληθωρισμού το 1923, ήταν ένας σεβαστός τραπεζίτης και υπήρξε πολύ σημαντική η συμβολή στο να καθησυχάσει τους φόβους πολλών πολιτών σχετικά με τη ριζοσπαστική φύση του Ναζιστικού κόμματος. Βλ. σχετικά: Β. Π. Παπουτσή, *Η δημοκρατία της Βαϊμάρης: μια καταδικασμένη δημοκρατία (1918-1933)*, σελ. 38.

κρατικών επενδύσεων και ελέγχου εφαρμόστηκε σε διάφορους τομείς απασχόλησης με υψηλή ζήτηση, όπως ήταν η γεωργία και οι μικρές επιχειρήσεις.

Μέχρι το 1936, η Γερμανία είχε φτάσει σε ένα σημείο καμπής. Η ανεργία είχε μειωθεί δραματικά και η οικονομία ήταν σε καλή ανάκαμψη υπό την ηγεσία του υπουργού Οικονομικών, Hjalmar Schacht. Οι Ναζί είχαν επίσης, εδραιώσει την εξουσία τους. Έτσι λοιπόν, έχοντας επιτύχει την οικονομική σταθερότητα, ο Χίτλερ θα μπορούσε πλέον να στραφεί και να πιέσει για έναν από τους βασικούς ιδεολογικούς του στόχους, ο οποίος ήταν γνωστός με τον όρο «Lebensraum»⁷. Συνεπώς, η Ναζιστική Κυβέρνηση στόχευε στην κατάκτηση του ζωτικού χώρου για τον γερμανικό λαό, ο οποίος θα μπορούσε να αποκτηθεί μέσω ενός πολέμου ώστε να αναλάβει η Γερμανία τον έλεγχο των εδαφών στα ανατολικά⁸.

Στο «The Wages of Destruction», ο A. Tooze. έγραψε ότι «το 1940 στο Βέλγιο, την Ολλανδία και κυρίως στη Γαλλία [...] η οικονομική δραστηριότητα κατέρρευσε, για να μην ανακάμψει ποτέ». Η κατεχόμενη Ευρώπη πλήρωσε το 25% του πολέμου του Βερολίνου⁹. Ο G. Aly, μάλιστα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι κατεχόμενες χώρες πλήρωσαν το 70% του πολέμου του Χίτλερ¹⁰. Παρότι το ποσοστό αυτό αμφισβητείται, ο G. Aly έχει δίκιο στο συμπέρασμα ότι κάθε φορά που η Γερμανία κατακτούσε μία χώρα, το Βερολίνο άρχιζε να εκμεταλλεύεται την οικονομία αυτής. Εφόσον, η Γερμανία, αρχικά, ήταν απλά μία χώρα μεσαίου μεγέθους που πολεμούσε με όλες τις μεγάλες οικονομίες του πλανήτη, έπρεπε να εκμεταλλευτεί προς το οικονομικό της όφελος την εκάστοτε πολεμική της επιτυχία. Ένα παράδειγμα αυτού ήταν ότι το 1939, όταν η Γερμανία επιτέθηκε στην Πολωνία,

⁷ Στην ελληνική γλώσσα δίνεται ως «Ζωτικός Χώρος» και αφορά τις πολικές εκείνες που σχετίζεται με τις εδαφικές επεκτάσεις της Γερμανίας. Η ιδεολογία αυτή ξεκίνησε το 1890 και άκμασε κατά την περίοδο εξουσίας του Ναζιστικού Κόμματος. Βλ. σχετικά: G Auernheimer, Η γερμανική εξωτερική πολιτική 1945-2005, σελ. 300-304.

⁸ W. D. Smith, The ideological origins of Nazi imperialism, σελ. 204.

⁹ A. Tooze, The wages of destruction: The making and breaking of the Nazi economy, σελ. 555-557.

¹⁰ Το βιβλίο του ταιριάζει καλύτερα στην αριστερή παράδοση της γερμανικής Δημοσιογραφίας που εστιάζει στην ενοχή της χώρας του παρά στη σύγχρονη ιστοριογραφία. Βλ. σχετικά: G. Aly, Hitlers Volksstaat, σελ. 114-131.

είχε απελπιστική ανάγκη για εργατικό δυναμικό, ενώ ο στρατός διεκδικούσε όλο και περισσότερους άνδρες.

Μεταξύ 1939 και 1944, το γερμανικό πολιτικό εργατικό δυναμικό μειώθηκε από 39 σε 29 εκατομμύρια¹¹. Για να συνεχιστεί ο πόλεμος, η έλλειψη εργατικών χεριών έπρεπε με κάποιο τρόπο να αντιμετωπιστεί. Η εύρεση εργατικού δυναμικού, αποθεμάτων ή μηχανημάτων ήταν εύκολη, αλλά αυτό κατέστρεφε την οικονομία των κατεχόμενων χωρών¹².

Σύμφωνα με τους Klemann και Kudryashov, οι διαφορές στην εκμετάλλευση μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της κατεχόμενης Ευρώπης δύναται να εξηγηθεί από τους ακόλουθους παράγοντες¹³:

- Το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης.
- Τη στρατιωτική κατάσταση.
- Τον ρατσισμό.

Πριν από τον πόλεμο, η Δυτική Ευρώπη είχε υψηλά επίπεδα παραγωγικών οικονομιών με κατά κεφαλήν ΕΑΠ περισσότερο από το διπλάσιο από αυτό της Ανατολικής Ευρώπης. Ως εκ τούτου, φαινόταν λογικό οι δυτικές οικονομίες να αναμένεται να παράγουν περισσότερο και να μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα μέσα παραγωγής με έναν πιο αποτελεσματικό τρόπο. Φυσικά, η γεωργία και η εξόρυξη θα έπρεπε να συνεχιστούν ακόμη και στις πιο αναποτελεσματικές χώρες, όπως στην περίπτωση της τσεχικής παραγωγής άνθρακα, σιδήρου, χάλυβα και μηχανημάτων, η οποία παρέμεινε σημαντική. Αν και αυτή η οικονομία δεν ήταν η πιο αποδοτική και ο πληθυσμός θεωρήθηκε κατώτερος, τα προϊόντα της θεωρούνταν απαραίτητα.

Εντός της κατεχόμενης Ευρώπης, υπήρχαν επίσης τεράστιες διαφορές στη στρατιωτική κατάσταση. Μετά τον Ιούνιο του 1940 και τη γαλλική συνθηκολόγηση,

¹¹ E. L. Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*, σελ. 341.

¹² H. A. Klemann, *Did the German occupation (1940–1945) ruin Dutch industry?*, σελ. 457–481.

¹³ H. A. M. Klemann & S. Kudryashov, *Economic history of Nazi-occupied Europe 1939–1949*, σελ. 36.

δεν υπήρξε σχεδόν καμία μάχη στη Δυτική Ευρώπη για τέσσερα χρόνια. Στην ΕΣΣΔ, όμως, ξανά και ξανά η άνοιξη έφερε πειστικές γερμανικές επιθέσεις στο ανατολικό μέτωπο, ενώ κατά τη χειμερινή περίοδο, οι σοβιετικές επιθέσεις μετατόπισαν τη Βέρμαχτ¹⁴ προς τα πίσω. Ενώ οι στρατοί προσπάθησαν να αποτρέψουν την εύρεση πλεονεκτήματος από τον αντίπαλο έπεσαν σε εχθρικά χέρια, έλαβαν χώρα σκόπιμες καταστροφές, ενώ οι περιοχές ακριβώς πίσω από τα μέτωπα χρησιμοποιήθηκαν για τροφή και λεηλασία όποτε δεν έφταναν οι προμήθειες του στρατού. Κάθε φορά όπου η Βέρμαχτ χρειαζόταν κάτι άμεσα, προέβαιναν στην κατάσχεση από την ΕΣΣΔ, την Πολωνία ή τα Βαλκάνια, τη ζώνη εφοδιασμού για το Αφρικανικό Σώμα του Ρόμελ. Δεδομένης της φτώχειας αυτών των περιοχών της Ευρώπης, τέτοιες ενέργειες επηρέαζαν αμέσως την πιθανότητά τους να επιβιώσουν.

Τέλος, ο ναζιστικός ρατσισμός δημιούργησε τη διαφορά. Η γερμανική συμπεριφορά απέναντι στους λεγόμενους Άριους ήταν πολύ καλύτερη από ό, τι για τους Σλάβους, για να μην αναφέρουμε τους Εβραίους ή τους Ρομά. Οι Δυτικοευρωπαίοι θεωρούνταν Άριοι και τους αντιμετώπιζαν κατ' αρχήν με σεβασμό. Πολύ χειρότερη ήταν η αντιμετώπιση του πληθυσμού της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, αν και στο ναζιστικό-ρατσισμό κατατάχθηκαν υψηλότερα από τους Εβραίους ή Ρομά και δεν δολοφονήθηκαν αμέσως, αλλά εκείνοι που δεν ήταν παραγωγικοί για τη Γερμανία, δεν συμπεριλήφθηκαν στα συστήματα διαλογής τροφίμων. Καθώς οι περισσότεροι επέζησαν, η παράνομη παραγωγή πρέπει να ήταν σημαντική¹⁵.

Εξαίρεση αποτέλεσε η Τσεχία. Για να συνεχιστεί η παραγωγή της, υπήρχαν επίσημες μερίδες υψηλότερες από οπουδήποτε αλλού στην κατεχόμενη Ευρώπη. Αλλού στην Ανατολική Ευρώπη, άντρες και γυναίκες αιχμαλωτίστηκαν για δουλειά στη Γερμανία. Εκεί, έπρεπε να ζουν σε στρατώνες, τα ρούχα τους ήταν σημαδεμένα

¹⁴ Αποτελεί το όνομα που λάμβαναν συνολικά α) ο γερμανικός Στρατό Ξηράς (γερμανική ορολογία: Heer), β) το γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό (γερμανική ορολογία: Kriegsmarine) και γ) η γερμανική Πολεμική Αεροπορία (γερμανική ορολογία: Luftwaffe) απαρτίζοντας έτσι τις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας κατά το χρονικό διάστημα 1935 – 1945. Βλ. σχετικά: Χ. Μίχας, Γεωπολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η θέση της Ελλάδας. Η εφαρμογή των γεωπολιτικών θεωριών στη γερμανική εκστρατεία στη Ρωσία, σελ. 16.

¹⁵ Η. Α. Μ. Klemann & S. Kudryashov, ό.π., σελ. 307.

για να τους κρατούν σε απόσταση, πληρώνονταν λιγότερο για περισσότερες ώρες και λάμβαναν μικρότερες μερίδες. Οι καταναγκαστικοί εργάτες από τις γερμανικές χώρες αντιμετωπίστηκαν ως Γερμανοί, αν και δεν πήραν ποτέ ηγετική θέση¹⁶.

Όπως δείχνει ο ακόλουθος πίνακας η κατεχόμενη Ευρώπη συνεισέφερε 93,6 δισεκατομμύρια RM ¹⁷ στη γερμανική πολεμική προσπάθεια, συμπεριλαμβανομένης της μη αμειβόμενης λείας και της καταναγκαστικής εργασίας, αυτό θα ήταν περίπου 118,2 δισεκατομμύρια, φτάνοντας το 28,6% της πολεμικής προσπάθειας της Γερμανίας¹⁸. Όπως και το 1938, οι οικονομίες της κατεχόμενης Ευρώπης, ήταν περίπου διπλάσιες από τη γερμανική οικονομία και οι δυτικές ευρωπαϊκές οικονομίες μαζί μόνο, ελαφρώς μικρότερες (86%), αυτό το 28,6% δείχνει ότι η εκμετάλλευση απέτυχε. Για να ήταν η εκμετάλλευση αποτελεσματική, η δυτική Ευρώπη θα έπρεπε να είχε προμηθεύσει περίπου το 40% όλης της Γερμανικής οικονομίας που χρειαζόταν για να πολεμήσει. Το Βερολίνο απέτυχε ιδιαίτερα να εκμεταλλευτεί τη Γαλλία. Κατά κεφαλήν, η Γαλλία συνεισέφερε μόλις 955 RM, οι Ολλανδοί 1667 RM και οι Νορβηγοί 2379 RM¹⁹. Αν η εκμετάλλευση ήταν τόσο επιτυχημένη όσο στην Ολλανδία, οι Γάλλοι θα είχαν συνεισφέρει περισσότερα από 30 δισεκατομμύρια RM, αυξάνοντας τη συνεισφορά της κατεχόμενης Ευρώπης στο 36,0%. Γεγονός όμως, που δεν υλοποιήθηκε.

¹⁶ H. A. M. Klemann & S. Kudryashov, *ό.π.*, σελ. 121.

¹⁷ Σντομογραφία του γερμανικού νομίσματος «Reichsmark», το χρονικό διάστημα 1924 – 1948, το οποίο και αντικαταστάθηκε από το Γερμανικό Μάρκο. Βλ. σχετικά: Κ. Πετρής, *Η Γερμανία των δυο κόσμων 1945-1990: Από την πτώση του Χίτλερ στο Τείχος του Βερολίνου και την επανένωση*, σελ. 58-59.

¹⁸ H. A. M. Klemann & S. Kudryashov, *ό.π.*, σελ. 105.

¹⁹ H. Klemann, *10 Exploitation and destruction in Nazi-occupied Europe*, σελ. 76.

	In billion RM until end 1944	Until end of 1944 in per cents	Population		Booty/head in RM	Booty/head in % of average
			In million	Per cent		
Western Europe	75.6	78	64.6	31	1170	251
Protectorate	4.2	4	7.5	4	1019	218
Balkan	4.5	5	10.8	5	420	90
Eastern Europe	9.3	10	104.0	50	90	19
Total	93.6	100	208.0	100	467	100

Πίνακας 1: Συγκεντρωτικός πίνακας της συνεισφοράς της κατεχομένης Ευρώπης στην γερμανική πολιτική προσπάθεια²⁰.

Η αποτυχία ήταν συνέπεια του γεγονότος ότι η Γαλλία ελάχιστα παρήγαγε άνθρακα και πρώτες ύλες και η ναζιστική ηγεσία δεν κατάλαβε ποτέ ότι θα μπορούσε να είναι συμφέρουσα η προμήθεια πόρων για τη βιομηχανία στις κατεχόμενες χώρες με πόρους που ήταν επίσης πολύ απαραίτητοι για την ίδια τη Γερμανία. Αυτό είχε συνέπειες σε όλη την Ευρώπη, αλλά ιδιαίτερα στη Γαλλία. Καθώς οι κατεχόμενες δυτικές χώρες δεν λάμβαναν τις πρώτες ύλες και κάρβουνο που χρειάζονταν, δεν μπορούσαν να παραδώσουν. Για τους φανατικούς ναζί το γεγονός ότι οι χώρες αυτές δεν παρέδιδαν εγκαίρως την παραγωγή έγινε επίσης, επιχείρημα για την καταναγκαστική εργασία σε αυτά τα μέρη της ηπείρου. Κατά συνέπεια, από το 1942, συνελήφθησαν και νεαροί δυτικοευρωπαίοι. Οι περισσότεροι δεν ήθελαν να πάνε. Επομένως, για κάθε έναν που αποστέλλονταν, περίπου δύο κρυβόντουσαν²¹. Επομένως, η ζημιά που υπέστησαν από αυτή την πολιτική οι τοπικές οικονομίες ήταν πολύ υψηλότερη από τα πλεονεκτήματα για τη Γερμανία.

²⁰ H. A. M. Klemann & S. Kudryashov, ό.π., σελ. 105.

²¹ H. A. M. Klemann & S. Kudryashov, ό.π., σελ. 160.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η πολιτική του ελέγχου των στρατηγικών σημείων στην Ελλάδα

Αναντίρρητα, το σύνολο των περιοχών του ελλαδικού χώρου διασπάστηκε σε τρία διαφορετικά τμήματα, τα οποία αποτέλεσαν ιδιοκτησία μίας διαφορετικής χώρας - δύναμης του Άξονα. Η Γερμανία, αν και έλαβε λιγότερα εδάφη, αυτά είχαν ύψιστη στρατηγική σημασία για την εξέλιξη του πολέμου. Στην υποτέλεια της βρίσκονταν, η Θεσσαλονίκη και το εσωτερικό της Μακεδονίας, ο Πειραιάς, η Κρήτη, η συνοριακή λωρίδα με την Τουρκία και τέλος κατέλαβε νησιά όπως η Λήμνος, η Λέσβος και η Χίος, ενώ παραχώρησε το μεγαλύτερο κομμάτι της Ελλάδας στις στρατιωτικές δυνάμεις της Ιταλίας. Ειδικότερα, οι τελευταίοι είχαν στην κυριαρχία τους σχεδόν ολόκληρη την Ελλάδα με εξαίρεση τα εδάφη της Ανατολικής Μακεδονίας και αυτά της Δυτικής Θράκης, τα οποία παραχωρήθηκαν στη Βουλγαρία, προκειμένου η τελευταία να παραμείνει με το μέρος των δυνάμεων του Άξονα²². Με βάση όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, ότι η Ελλάδα διοικείται πλέον από τρεις διαφορετικές δυνάμεις, οι οποίες εφαρμόζουν διαφορετική πολιτική εξουσία στα εδάφη που κυριαρχούν έχοντας ως απώτερο σκοπό να ικανοποιήσουν κάθε φορά τα δικά τους συμφέροντα.

Σε περίοδο υποτέλειας, το οικονομικό επίπεδο μίας χώρας, αποτελεί μία ξεχωριστή συγκυρία, η οποία είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, όπως για παράδειγμα της πολιτικής γραμμής που εφαρμόζει η χώρα - κατακτητής αλλά και την ποιότητα του υφιστάμενου οικονομικού συστήματος. Είναι ευρέως διαδεδομένο, ότι η κυριαρχία ενός κράτους είναι κατά βάση εκμεταλλευτική. Πιο συγκεκριμένα, συνηθίζεται η χώρα που επιβάλλει την κυριαρχία της να χρησιμοποιεί επ' ωφελεία της την οικονομική κατάσταση της κατακτημένης χώρας, προκειμένου να πετύχει τους πολεμικούς της στόχους. Η διαφορά έγκειται στο οικονομικό επίπεδο της χώρας, τις επιδιώξεις του κάθε κατακτητή αλλά και τα πολιτικά και δημογραφικά του συμφέροντα. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η Γερμανία χρησιμοποίησε μία πολιτική παρέμβασης με σκοπό την απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων οφελών. Εκτός όμως της εκμετάλλευσης, οικονομικής φύσεως, παρατηρήθηκε μία χειραγώγηση από

²² M. Mazower, Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής, σελ. 46-47.

την πλευρά των Γερμανών που τα αίτια της εντοπίζονταν αφενός στις φυλετικές ιδέες της εξάπλωσης του Ναζισμού για τους πολίτες του Νότιου τμήματος της Ευρώπης και αφετέρου για τη μέθοδο υποδοχής που χρησιμοποίησαν οι Έλληνες απέναντι στις δυνάμεις κατοχής.

Αναφορικά με τις φυλετικές απόψεις του Ναζισμού, κυριαρχούσε η αντίληψη ότι οι φυλές ιεραρχούνται σε μία κλίμακα ως ανώτερες και κατώτερες. Στη πρώτη κατηγορία εντάσσονται όσοι βρίσκονται στο βόρειο τμήμα του χάρτη, όπως η Γερμανία, και θεωρούνται ανώτερες εξαιτίας της καθαρότητας που εμφανίζουν λόγω των μειωμένων φυλετικών προσμείξεων. Από την άλλη πλευρά στη νότια πλευρά της Ευρώπης, οι κάτοικοι θεωρούνται κατώτερα βιολογικά όντα εφόσον με το πέρασμα του χρόνου υφίστανται φυλετική αλλοίωση. Επομένως, οι κατώτερες φυλές εξαιτίας των συνεχών αποικιών που δημιουργούν αλλά και των μικτών γάμων που τελούν χάνουν την φυλετική τους ταυτότητα και ως κατώτερα πλέον όντα, υποχρεούνται να είναι υπόδουλοι και υπηρέτες των βιολογικά ανώτερων ανθρώπων. Έτσι, οι Έλληνες κάτοικοι όντας νότια της ευρωπαϊκής ηπείρου έχουν μικρότερη σημασία από τους Γερμανούς πολίτες, οι οποίοι τους θεωρούν υποδεέστερη φυλή.

Από την άλλη, η στάση που κράτησαν οι Έλληνες κατά την είσοδο των Γερμανών δημιούργησε πρόσφορο έδαφος στους Γερμανούς κατακτητές για να εφαρμόσουν πολιτική πλήρους οικονομικής υποτέλειας και τελμάτωσης. Ειδικότερα, οι Έλληνες αντάρτες προσπάθησαν με διάφορες ενέργειες να πλήξουν σε μεγάλο βαθμό τα μέσα του κατοχικού γερμανικού καθεστώτος και να δημιουργήσουν ζημιές στο εφοδιαστικό της σύστημα αλλά και σε στρατηγικά σημεία όπως είναι γέφυρες, τρένα και σιδηροδρομικό δίκτυο, αποθήκες αλλά και σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις²³.

Κατά την περίοδο της κατάληψης της Ελλάδας από τον γερμανικό στρατό η οικονομία της ενδοχώρας είχε υποστεί μεγάλη εξάντληση και ήταν οριακά σε σημείο πλήρους καταστροφής. Για την αναζωπύρωση της ήταν απαραίτητο να γίνει πολύ καλή διαχείριση. Ωστόσο, οι δυνάμεις που την είχαν καταλάβει είχαν διαφορετικούς

²³ J.T. Gross, Themes for a social history of war experience and collaboration,σελ..15-36.

σκοπούς, καθώς ενέτειναν τις προσπάθειες τους προκειμένου να προκαλέσουν την πλήρη κατάρρευση της και ταυτόχρονα να αποκομίσουν οι ίδιοι όσο το δυνατόν περισσότερα κέρδη²⁴.

Οι χώρες που είχαν στην κατοχή τους την Ελλάδα έσπευσαν να επιβάλουν μία υποχρεωτική και συγκεντρωτική πολιτική όσον αφορά τη συλλογή των γεωργικών προϊόντων μέσω διάφορων επιτάξεων. Στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι, βρισκόταν στην ευχέρεια των παραγωγών η επιλογή της απόκρυψης του πραγματικού όγκου των αγαθών, γεγονός το οποίο γνώριζαν οι Γερμανοί και γι αυτό χρησιμοποιούσαν τεχνάσματα για να τους πείσουν να τα αγοράσουν χρησιμοποιώντας ως συνάλλαγμα τα χρήματα. Για την επίτευξη αυτού, ήταν απαραίτητη η καταβολή υπέρογκων ποσών, τα οποία ήταν αδύνατο να προέρχονται από το γερμανικό κράτος. Για τον λόγο αυτό οι δυνάμεις του Άξονα μόλις κατέλαβαν την Ελλάδα και χώρισαν τη χώρα σε τρεις ζώνες κατοχής εξέδωσαν και δικά τους νομίσματα. Υπήρχαν τέσσερα από αυτά: τα μάρκα που εκδόθηκαν από τους Γερμανούς, η μεσογειακή δραχμή που εξέδιδαν οι Ιταλοί (συν η δραχμή του Ιονίου στα Ιόνια νησιά). Οι ιταλικές αρχές εξέδωσαν ανακοίνωση, στην οποία επισημοποιούσαν την νόμιμη χρήση του νομίσματος αυτού αρχομένης από τις 26 Ιουνίου 1941. Αυτό εκδόθηκε από το «Μεσογειακό Ταμείο πιστώσεως για την Ελλάδα» και στη συνέχεια η χρήση του έγινε υποχρεωτική και ήταν ισάξιο με την ελληνική δραχμή²⁵. Τέλος, εκδόθηκε και το λέβα από τους Βούλγαρους στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Φυσικά, αυτά τα νομίσματα ήταν εντελώς άχρηστα εκτός Ελλάδας. Αυτά τα εξέδωσαν οι δυνάμεις κατοχής και την αξία τους καθόρισαν ανάλογα με τις δικές τους ανάγκες, δηλαδή προκειμένου να αγοράζουν αγαθά που χρειάζονταν για να συνεχίσουν τον πόλεμο και την κατοχή.

Μετά τον Αύγουστο του 1941, η γερμανική στρατιωτική διοίκηση αποφάσισε να διατηρήσει τη δραχμή ως μοναδικό μέσο της πληρωμής. Οι δυνάμεις κατοχής πήραν όσα χρήματα ήθελαν από την Ελληνική κυβέρνηση μαριονέτα και δάνειο από

²⁴ Β. Μαθιόπουλος, Συμμετοχή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο, σελ. 147-149 .

²⁵ Σ. Θωμαδάκης, Μαύρη Αγορά, Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας, σελ. 117-141.

την Τράπεζα της Ελλάδος. Αυτά τα αιτήματα και τα λεγόμενα «δάνεια» από την ελληνικό κράτος ήταν εντελώς αυθαίρετα και αποκτήθηκαν με τη βία. Οι δυνάμεις κατοχής κατάφεραν να αποσπάσουν πολλούς πόρους από τον ελληνικό λαό με την εκτύπωση του τελικά άχρηστου νομίσματος για αρκετά χρόνια²⁶.

Πρώτον, καθόρισαν με το ζόρι τις τιμές των αγαθών, τα οποία αγόραζαν σε τεχνητά χαμηλά επίπεδα. δεύτερον, μόνο αυτοί και οι πράκτορές τους είχαν πρόσβαση στην μεταφορά και παραλαβή των εμπορευμάτων όπου παράγονταν, στην ύπαιθρο και τις πόλεις. Έτσι χρησιμοποιούσαν το άχρηστο νόμισμα για να πάρουν τα περισσότερα αγαθά, στερώντας έτσι τα τρόφιμα από τον ελληνικό λαό, αλλά και την ένδυση και τα άλλα είδη πρώτης ανάγκης καθώς και πολλών ορυκτών που χρησιμοποιούσε η Ελλάδα, τα οποία πουλούσε στο εξωτερικό για να αγοράσει άλλα αγαθά.

Ο τρόπος με τον οποίο άντλησαν πόρους από τον ελληνικό λαό ήταν να καθορίζουν τιμές αυθαίρετα και να πληρώνουν για αυτές εκτυπώνοντας (άνευ αξίας) νόμισμα. Αυτός ο τρόπος εξαγωγής πόρων αντικατέστησε την πολιτική των επιτάξεων (δηλαδή των καθαρών κατασχέσεων), όπου οι δυνάμεις κατοχής απλώς διέταξαν την παράδοση των εμπορευμάτων. Οι αναγκαστικές αγορές αποδείχθηκαν τελικά ακόμη περισσότερο καταστροφικές από τις επιτάξεις, όπως θα δούμε σύντομα. Κάποια από τα αγαθά που απέκτησαν έτσι οι δυνάμεις κατοχής στάλθηκαν στην ίδια τη Γερμανία για να θρέψουν τον γερμανικό πληθυσμό και να μεριμνήσουν για τις άλλες ανάγκες του, καθώς και απορροφήθηκαν για τις εκτός Ελλάδας ανάγκες του πολέμου του μηχανισμού του Άξονα στη Γερμανία και σε όλη την Ευρώπη και τη Βόρεια Αφρική.

Είναι αντιληπτό, ότι βρίσκονταν στην κυκλοφορία της αγοράς ταυτόχρονα τρία διαφορετικά νομίσματα, τα οποία ενώ ήταν εικονικά ίσης αξίας αντικειμενικά δεν είχαν καμία αξία ως αντάλλαγμα. Κάθε χώρα – κατακτητής είχε προβεί στην έκδοση μεγάλου όγκου χαρτονομισμάτων προκειμένου να καλύψει τις υφιστάμενες ανάγκες του, χωρίς όμως να υπάρχει ουσιαστικό αποτέλεσμα. Παρόλο που οι

²⁶ Y. M. Ioannides, Economic Consequences Of World War II For Greece, σελ. 2.

Έλληνες είχαν στη διάθεση τους πολλές χιλιάδες χαρτονομίσματα δεν είχαν τη δυνατότητα να τα χρησιμοποιήσουν ως μέσω συναλλάγματος και αυτό οδήγησε στην ραγδαία αύξηση του πληθωρισμού. Το ελληνικό κράτος προκειμένου να καταφέρει να ορθοποδήσει και παρακολουθώντας τις επερχόμενες εξελίξεις, οι οποίες ήταν δυσοίωνες προσπάθησε να προσεγγίσει τους Γερμανούς άρχοντες και να τους παροτρύνει να διακόψουν την έκδοση χαρτονομισμάτων. Οι γερμανικές αρχές έχοντας αντιληφθεί την έκταση του προβλήματος, αν και συμφώνησαν στην εν λόγω διακοπή, στη συνέχεια θεσμοθέτησαν στο ελληνικό έδαφος την καταβολή των χρημάτων που οι ίδιοι είχαν ανάγκη με το πρόσχημα ότι εντάσσονται στα έξοδα κατοχής. Η Ελλάδα με τη σειρά της, χωρίς να έχει άλλη επιλογή προχώρησε στη συμφωνία αν και τα ποσά που της ζητήθηκαν ήταν υπέρογκα και αδυνατούσε να τα καλύψει. Ειδικότερα, τον Νοέμβριο του 1941 τους υποχρέωσαν να καταβάλουν το ποσό των 25 δισεκατομμυρίων δραχμών, τον Δεκέμβριο του επόμενου έτους το ποσό των 260 δισεκατομμυρίων δραχμών ενώ τέλη καλοκαιριού του 1943 τους ζήτησαν 850 δισεκατομμύρια δραχμές²⁷. Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, οι δασμοί αυτοί ήταν σχεδόν ανέφικτο να συγκεντρωθούν σε μία περίοδο όπου η οικονομία της χώρας είχε καταρρεύσει και τα έσοδα της είχαν αρνητικό πρόσημο.

²⁷ Σ. Θωμαδάκης, ό.π., σελ. 117-141.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: Η οικονομική πολιτική (γενικά)

4.1 Η αγροτική πολιτική

Κατά το Μεσοπόλεμο (1923 -1940) και ειδικά υπό το καθεστώς του Μεταξά (1936 – 1941) έλαβε χώρα μια εντατική προσπάθεια να αυξηθεί η παραγωγή της Ελλάδας σε δημητριακά στοχεύοντας να δημιουργήσει αύξηση της αγροτικής παραγωγής, έτσι ώστε να πάψει να εξαρτάται από τις εισαγωγές τροφίμων αλλά και να μπορέσει να χρησιμοποιήσει μέρος της παραγωγής στο σύστημα κλίρινγκ²⁸.

Η πολιτική, την οποία ακολούθησε η Ελλάδα στον αγροτικό τομέα τοποθετείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπου σκοπός αυτής ήταν η διαμόρφωση της παραγωγικής διαδικασίας και των μικρών αγροτικών ιδιοκτησιών. Σκοπός αυτών ήταν η πιο εύκολη η αφαίρεση του κέρδους της γεωργίας και μετέπειτα η ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου. Ο κατακερματισμός του παγκόσμιου νομισματικού μηχανισμού κατά το 1929 είχε ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία μετατόπιση της εγχώριας οικονομίας στην εσωστρέφεια και στην μετατροπή της κυβέρνησης σε μοχλό παρέμβασης στον οικονομικό τομέα. Με άλλα λόγια, οι βασικές επιδιώξεις της εγχώριας αγροτικής ανάπτυξης από την έναρξη της κρίσης στην οικονομία έως και την σύρραξη της Ελλάδας στον Β'ΠΠ διακρίνονται ως εξής:

- Μεγιστοποίηση των διατιθέμενων εκτάσεων για καλλιέργειες για την αξιοποίηση της γεωργίας με την χρησιμοποίηση καινοτόμων γαιών.
- Μεγέθυνση της παραγωγής αγαθών των εδαφών προς καλλιέργεια με την ενίσχυση και ανάπτυξη των μεθόδων και μηχανισμών καλλιέργειας.
- Οικονομική ενδυνάμωση των κατοίκων που εκτελούν αγροτικές εργασίες.
- Υπεράσπιση των αγροτικών προϊόντων και διατήρηση μηδενικής φορολογίας.

Η μετατόπιση των πρώτων υλών στο κομμάτι της γεωργίας και η αγροτική επανάσταση στη διάρκεια του πολέμου δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα

²⁸ Αποτελεί μία συναλλαγματική μέθοδο, η οποία κυριάρχησε διεθνώς κατά τον Β'ΠΠ και έπειτα. Κατά τη μέθοδο αυτή συμφιζούνται οι απαιτήσεις και οι υποχρεώσεις, οι οποίες είναι αποτέλεσμα της συναλλαγής που πραγματοποιείται. Έτσι λοιπόν, τα δύο μέρη αποφεύγουν να πραγματοποιήσουν είτε αγορές είτε πωλήσεις αντίστοιχα μέσω ενός χρηματικού ποσού και επιλέγουν είτε ανταλλαγή προϊόντων βάσει της αξίας που έχει το καθένα. Βλ. σχετικά: Β. Μαθιόπουλος, ό.π., 61-64.

αναφορικά με τα εισοδήματα των γεωργών μικρών καλλιεργούμενων εκτάσεων. Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτικών νοικοκυριών βρέθηκε, στη δεκαετία του '40, σε κατάσταση οικονομικά εξαθλιωμένη όντας χρεωμένα από τις συνέπειες της μακροσκελούς μεσοπολεμικής επιβράδυνσης. Τέλος γεγονός αποτελεί, πως μία κύρια στρατηγική του ελληνικού κρατικού μηχανισμού κατά τη διάρκεια του Πολέμου ήταν η προτεραιότητα που δόθηκε στη γεωργία συγκριτικά με τον βιομηχανικό κλάδο.

Πράγματι, η ελληνική παραγωγή παρουσίασε αύξηση καθώς οι καλλιεργούμενες εκτάσεις αυξήθηκαν από 16,7 εκατομμύρια στρέμματα που ήταν το 1929 σε 26,1 εκατομμύρια στρέμματα του 1939 καταφέροντας τελικά να υπάρξει μία παραγωγή, η οποία ξεπέρασε το 1 εκατομμύριο τόνους, σύμφωνα με τα στοιχεία της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδας. Η παραγωγή δημιουργούσε μία σχετική αυτάρκεια αν ήταν δυνατόν να εξασφαλιστούν οι πόροι που ήταν αναγκαίοι για την ανταλλαγή των βασικών προϊόντων²⁹. Το θέμα αυτό, όπως θα διαφανεί στη συνέχεια, υπήρξε βασικό και στην οργάνωση της αγροτικής παραγωγής που επεδίωξε η αντίσταση.

4.2 Η εμπορική πολιτική

Με την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο και την μετέπειτα Κατοχή που υπέστη θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς πως το εξωτερικό εμπόριο της χώρας είχε μεγάλες ανάγκες όσο αναφορά τις εισαγωγές μεγάλων ποσοτήτων σε πλήθος προϊόντων. Βέβαια, η συμμετοχή της Ελλάδας στην εμπόλεμη ζώνη είχε σημαντικές επιπτώσεις σε αυτόν τον τομέα.

Πολύ γρήγορες μεταβολές σημειώθηκαν στην εξωτερική εμπορική πολιτική αλλά και στον οικονομικό τομέα το διάστημα της υποτέλειας της Ελλάδας στις κατοχικές δυνάμεις. Οι τελευταίες εκμεταλλεύτηκαν την εμπορική δραστηριότητα της χώρας με σκοπό την απόκτηση και παραγωγή πόρων που είχαν ανάγκη αλλά και την οικονομική εξασφάλιση των στρατιωτικών τους δυνάμεων.

²⁹ Γ. Μαργαρίτης, Από την ήττα στην εξέγερση, σελ. 30-45.

Η εξωτερική εμπορική δραστηριότητα γνώρισε σημαντικές μειώσεις στην εξαγωγή και εισαγωγή προϊόντων. Ειδικότερα, κατά το 1940 η ειδοποιός διαφορά μεταξύ εισαγωγών και εξαγωγών ήταν αποτέλεσμα της εισόδου στη χώρα οπλισμού και εφοδίων για την προπαρασκευή του πολέμου³⁰. Ωστόσο με την πάροδο του χρόνου η διαφορά αυτή σταδιακά μειωνόταν, χωρίς όμως να υπάρχει πλεόνασμα στην εμπορική δραστηριότητα. Η εξαγωγή αγαθών είχε σταδιακή ελάττωση, με αποκορύφωμα την αρχή της Κατοχής αλλά και τα χρόνια πριν τη λήξη όπου σημειώθηκε η μεγαλύτερη κάθοδος. Παράλληλα, σημαντική μείωση παρατηρήθηκε εξίσου και στις εισαγωγές εκτός του 1943, χρονολογία κατά την οποία υπήρχε άνοδος των εισαγωγών. Επίσης, κατά τα έτη 1942-1943 διαγράφηκε σταθερή πορεία στον τομέα των εισαγωγών.

Η βαθμιαία μείωση της εμπορικής δραστηριότητας επέφερε αρνητικές επιπτώσεις, όπως ήταν επακόλουθο, στον τομέα της οικονομίας. Η μείωση που αναλύθηκε παραπάνω φανέρωνε την επιβράδυνση του ρυθμού εξέλιξης της οικονομίας και ταυτόχρονα ελαχιστοποίηση της κατανάλωσης αλλά και της αγοραστικής δραστηριότητας των Ελλήνων πολιτών. Οι δραματικές μειώσεις που παρουσίασε το εξωτερικό εμπόριο ήταν συνέπεια των δυσμενών συνθηκών του πολέμου που δημιούργησαν αρνητικό πρόσημο στην ενδοχώρα και στην οικονομία αυτής. Αξίζει να τονιστεί, ότι το ελληνικό κράτος κατά την κυριαρχία του από τις κατοχικές δυνάμεις απώλεσε μεγάλο μέρος των εδαφών της σε καίρια σημεία όπως ήταν αυτά της Ανατολικής Μακεδονίας, Θράκης αλλά και των Επτανήσων. Ειδικότερα, η κατάκτηση των πρώτων σημείων, εξαιτίας της γεωγραφικής τους θέσης που προσφερόταν για παραγωγή προϊόντων, αποτέλεσαν σημεία κλειδιά για την καθοδική πορεία της οικονομίας

Εκτός των απολεσθέντων εδαφικών εκτάσεων, τόσο κατά το διάστημα της ελληνοϊταλικής σύρραξης όσο και της εισόδου της Γερμανίας στο ελληνικό έδαφος σημαντικό ήταν το πλήγμα στις ελληνικές υποδομές. Πιο συγκεκριμένα, πολλοί τομείς, όπως το συγκοινωνιακό δίκτυο, τα εργοστάσια, οι βιοτεχνικές μονάδες, μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και άλλα είχαν σημαντικές ζημιές, γεγονός

³⁰ Α. Θ. Αγγελόπουλος, Το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδος : θέση και αντιμετώπιση.

το οποίο δημιούργησε σοβαρά ζητήματα τόσο στην παραγωγική διαδικασία των προϊόντων όσο και στις εξαγωγές και εισαγωγές των αγαθών από το εξωτερικό. Ακόμα, σημειώθηκαν σημαντικές καταστροφές σε αυτά δημιουργώντας κακές συνθήκες στη διακίνηση του εμπορεύματος. Επιπλέον, η καταστροφή τόσο του δικτύου μεταφορών όσο και η απώλεια των ναυτικών δυνάμεων ήταν εξίσου μεγάλες. Τέλος, ένα μεγάλο ποσοστό των παραπάνω προσχώρησαν στον κατακτητή με σκοπό την αύξηση των στρατευμάτων του.

Ένας επιπλέον ανασταλτικός παράγοντας που οδήγησε στη μείωση της εμπορικής δραστηριότητας ήταν ο αποκλεισμός του ελληνικού ναυτικού στόλου. Το παραπάνω είχε ως αποτέλεσμα της στέρηση του ελληνικού εμπορίου από τις ξένες χώρες, με εξαίρεση των Δυνάμεων του Άξονα, οι οποίες κατά το διάστημα αυτό αποτέλεσαν τον μεγαλύτερο συνεργάτη για τη χώρα στην εμπορική πολιτική. Έτσι, ως φυσικό επακόλουθο η εμπορική δραστηριότητα γνώρισε σημαντικές μειώσεις. Ειδικότερα, η Ελλάδα λόγω της υψηλής της ανάπτυξης στο ναυτικό, μετέφερε μεγάλες ποσότητες εμπορεύματος και έτσι ενίσχυε διαρκώς την οικονομική κατάσταση και την εμπορική δραστηριότητα του ελληνικού κράτους³¹. Συνεπώς, η χειραφέτηση του ναυτικού στόλου δημιούργησε αρνητικές επιπτώσεις στην εμπορική πολιτική.

4.3 Η λεηλασία

Ο Α. Ανδρικάκης, στην δημοσίευσή του παρουσίασε ένα πλήθος στοιχείων, τα οποία σχετίζονταν με τη λεηλασία που επιδέχθηκε η Ελλάδα από τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις³². Με βάση τα δεδομένα αυτά, έλαβαν σε ρευστό τουλάχιστον 12 εκατομμύρια χρυσές λίρες είτε από την Τράπεζα της Ελλάδος είτε από άλλους δημόσιους οργανισμούς όπως για παράδειγμα τα ταμεία που υπήρχαν στους δήμους. Στη συνέχεια, επικεντρώνεται στο γεγονός, ότι η έδρα του δικαστηρίου την 31 Μαΐου 1945 προέβη στην αναγνώριση 9.097.000 χρυσών λιρών ως εξαγωγή χρημάτων των κατακτητών, στα πλαίσια του δανείου της Κατοχής, στο οποίο εξαιρούνταν οι

³¹ Δ. Κούκουνας, Η ελληνική οικονομία κατά την Κατοχή και η αλήθεια για τα κατοχικά δάνεια.

³² Α. Ανδρικάκης, Η λεηλασία της Ελλάδος από τους Γερμανούς κατά την κατοχή του 1940-1941.

αναλήψεις και καταχρήσεις που σημειώθηκαν στην Τράπεζα της Ελλάδος αλλά και ο κατακερματισμός του οικονομικού προϋπολογισμού του ελληνικού κράτους και των υπηρεσιών και φορέων που διαθέτει.

Τα προαναφερόμενα ποσά χρησιμοποιήθηκαν από τον κατοχικό στρατό με σκοπό να καλύψει τις όσες ανάγκες είχε. Η λεηλασία των ελληνικών χρημάτων δεν κάλυψε μόνο τις ανάγκες των κατοχικών δυνάμεων που βρίσκονταν στην Ελλάδα αλλά ήταν αρκετές ώστε να καλύψουν αντίστοιχες δικές τους ανάγκες και στην Β. Αφρική. Ειδικότερα, κατά την λεηλασία που άσκησαν οι Γερμανοί στο ελληνικό έδαφος, με βάση όσα αναγράφονται στη δίκη του 1945 προκύπτει ότι έλαβαν με τη δικαιολογία του κατοχικού δανείου περίπου 7.500.000 χρυσές λίρες από την Τράπεζα της Ελλάδας. Ωστόσο, η έδρα του δικαστηρίου έχοντας στη διάθεση της απτές αποδείξεις παρουσίασε ότι οι γερμανοί εισέπραξαν ένα ποσό ύψους 9.097.000 λιρών αντί του αρχικού³³.

Για την ανοικοδόμηση διάφορων κρατικών έργων στο ελληνικό έδαφος υπέρ της ναζιστικής κυβέρνησης χρησιμοποιήθηκαν περίπου 2.500.000 χρυσές λίρες, οι οποίες προέρχονταν από τον ετήσιο λογιστικό προϋπολογισμό του κράτους. Επίσης, έγινε σε μεγάλο βαθμό κατάχρηση χρημάτων από ταμεία διαφόρων φορέων και υπηρεσιών της Ελλάδας. Συνολικά προκύπτει ότι οι Γερμανοί εκμεταλλεύτηκαν το 1/3 των συνολικών εσόδων του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο της Κατοχής³⁴.

Αξίζει να τονιστεί, ότι η Γερμανία λεηλάτησε την Ελλάδα και με άλλα μέσα, όπως για παράδειγμα επιβάλλοντας να καταβάλει εισφορές υπέρ των κατοχικών στρατευμάτων ύψους 110 δραχμών. Ωστόσο, οι φόροι αυτοί δεν αφορούσαν αποκλειστικά τα κατοχικά στρατεύματα αλλά επεκτείνονταν και στις ανάγκες των άλλων επιχειρήσεων των Γερμανών που εκτείνονταν στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Βόρειο Αφρική. Επιπλέον, οι Έλληνες γηγενείς υποχρεώθηκαν να πληρώνουν για τα μεγαλοπρεπή σχέδια του Χίτλερ, συμπεριλαμβανομένου και του «Φρουρίου της Ευρώπης». Ακόμα, καταχράστηκαν από το εμπορικό λιμάνι του Πειραιά αλλά και

³³ Σ. Γκοτζαμάνης, , Κατοχικόν δάνειον και δαπάναι κατοχής.

³⁴ Α. Ανδρικάκης, ό.π.

από τις Γενικές Αποθήκες αντικείμενα εμπορίου που η αξία τους ισοδυναμεί με 800.000 και 148.000 λίρες αντίστοιχα. Από το τελωνείο που βρίσκονταν στο λιμάνι του Πειραιά κράτησαν επ' ωφελεία τους όλα τα είδη που θα εκτελωνίζονταν για να τα πουλήσουν στην Ευρώπη έναντι πολλών χρημάτων. Τέλος στον αγροτικό τομέα σημειώθηκαν πολλές κατασχέσεις που άγγιζαν τα 19 δισεκατομμύρια δραχμές και αφορούσαν κατά κύριο λόγο καλλιεργούμενες εκτάσεις με καπνά³⁵.

Μετά το κλίρινγκ, το οποίο αφορούσε συναλλαγές προϊόντων ανάμεσα στο γερμανικό και ελληνικό κράτος, κατά την περίοδο πριν το ξέσπασμα του πολέμου, υπήρχε ένα χρωστούμενο ποσό ύψους 150 εκατομμυρίων γερμανικά μάρκα από τη Γερμανία προς την Ελλάδα. Αυτό το γερμανικό κράτος θεώρησε ότι το ξόφλησε μεταγενέστερα στην Κατοχή, με κάρβουνο αντίστοιχης αξίας, το οποίο όμως εκμεταλλεύονταν οι ίδιοι για τις μεταφορές των στρατευμάτων τους. Ακόμα κατά την περίοδο αυτή υποτιμήθηκαν τα γερμανικά προϊόντα ενώ η αξία των ελληνικών αυξήθηκε χρεώνοντας τη χώρα με χρήματα (13 εκατομμύρια χρυσές λίρες) τα οποία είχαν ληλατήσει νωρίτερα από τα ταμεία των κρατικών φορέων.

Αναφορικά με την παραγωγή στον αγροτικό τομέα, την εκμεταλλεύτηκαν πλήρως εξάγοντας τα προϊόντα που τους παρείχαν τα καλλιεργούμενα εδάφη είτε στο εξωτερικό είτε στη μαύρη αγορά. Για παράδειγμα, το αλάτι το οποίο έπαιρναν από τις αλυκές, το έδιναν στη μαύρη αγορά, παρεμποδίζοντας τη νόμιμη εμπορική δραστηριότητα, εκμηδενίζοντας τα έσοδα του κράτους αλλά και τους φόρους από τέτοιου είδους δραστηριότητες.

Επίσης, έχρησαν δύο γερμανικές επιχειρήσεις ως υπεύθυνες για τις εμπορικές δραστηριότητες στο εξωτερικό, οι οποίες όχι μόνο είχαν τεράστια κέρδη αλλά πλούτισαν εξαιτίας των εισφορών που άγγιζαν ποσοστό ύψους 300%³⁶. Με τον τρόπο αυτό έστειλαν στο γερμανικό κράτος μεγάλη ποσότητα δραχμών σε κέρματα. Ειδικότερα, έγινε λόγος για κέρματα που ζύγιζαν 28 εκατομμύρια κιλά. Τέλος,

³⁵ Σ. Γκοτζαμάνης, , ό.π.

³⁶ Α. Ανδρικάκης, ό.π.

έλαβαν μεγάλες ποσότητες σε νικελένια κέρματα, τα οποία οι Ναζί τα εκμεταλλεύτηκαν για να φτιάξουν τα δικά τους νομίσματα.

4.4 Οι επιπτώσεις της πολιτικής αυτής στον ελληνικό πληθυσμό

Οι οικονομικές αποφάσεις των δυνάμεων κατοχής οδήγησαν σε αστρονομική αύξηση των τιμών. Έμειναν πολύ λίγα αγαθά στις αγορές για να τα αγοράσει ο ελληνικός λαός. Η πολιτική αυτή προκάλεσε ακόμη και προβλήματα στις ίδιες τις δυνάμεις κατοχής. Από το 1943 και μετά ξεκίνησαν οι δυνάμεις κατοχής να κάνουν αυτό που έκαναν ήδη κάποιοι πλούσιοι Έλληνες, χρησιμοποιούσαν χρυσά νομίσματα, όπως τα αγγλικά. Η χρήση χρυσών νομισμάτων δεν σταμάτησε τον ήδη υπάρχοντα υπερπληθωρισμό. Ο τελευταίος είχε ως πρόσθετο αποτέλεσμα την περαιτέρω μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών στο νόμισμά τους, μετατρέποντας το ξένο χρυσό στην πραγματικότητα σε νόμισμα. Το γεγονός αυτό, είχε μακροπρόθεσμες συνέπειες. Για χρόνια μετά, στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, οι Έλληνες δεν εμπιστεύονταν το δικό τους νόμισμα, τη δραχμή, και αντ' αυτού προτίμησαν να συναλλάσσονται με χρυσά νομίσματα, ειδικά για μεγάλα αντικείμενα, όπως σπίτια, γη, προίκα, κ.τ.λ.³⁷.

Οι δυνάμεις κατοχής γνώριζαν τι έκαναν. Στα τέλη Οκτωβρίου 1943, η κυβέρνηση μαριονέτα συγκάλεσε μία συνάντηση εμπειρογνομόνων, οι οποίοι εντόπισαν τη διπλή φύση του προβλήματος: οι δυνάμεις κατοχής δεν έκλεβαν μόνο την τροφή του ελληνικού λαού, αλλά πλήρωναν επίσης τους Έλληνες για κατασχεμένα αγαθά με τρόπους που κατέστρεψαν την εμπιστοσύνη στους θεσμούς τους.

Ταυτόχρονα, η φυσική υποδομή καταστράφηκε σε έκταση μεγαλύτερη από άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Η Ελλάδα ήταν μια φτωχή χώρα όταν ξεκίνησε ο Β' ΠΠ. Όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, ο μέσος Έλληνας κατανάλωνε μόνο το 80% των θερμίδων που κατανάλωνε ο μέσος Άγγλος, πέρα από την τεράστια διαφορά σε ποιότητα και ποικιλία των προϊόντων στα τρόφιμα και όχι μόνο³⁸

³⁷ G. Alogoskoufis & S. Lazaretou, The Drachma (in Greek).

³⁸ G. Alogoskoufis & S. Lazaretou, ό.π.

Οι πραγματικοί αριθμοί για τη φυσική καταστροφή στην οικονομία είναι απλώς συγκλονιστικοί. Ήδη στα τέλη του 1941, το ελληνικό εθνικό εισόδημα μειώθηκε στο 40% από ό,τι πριν από την έναρξη του πολέμου το 1940. Μέχρι το τέλος του 1945, έναν ολόκληρο χρόνο μετά το τέλος τον Β' ΠΠ. Για την Ελλάδα, το ελληνικό εισόδημα ήταν μικρότερο από το 60% του προπολεμικού επιπέδου. Αυτά τα νούμερα βασίζονται σε μία αναφορά της UNRRA³⁹.

Η επιβάρυνση του μέσου Έλληνα από την πολιτική των δυνάμεων Κατοχής ήταν πέντε φορές μεγαλύτερη από αυτή που είχε ο μέσος Γάλλος, μία χώρα που επίσης καταλήφθηκε από τις δυνάμεις του Άξονα⁴⁰.

Ο ανθρώπινος απολογισμός ήταν απλώς τρομακτικός: ο πληθυσμός της Ελλάδας ήταν 7.300.000 το 1940, και μόνο 7.150.000 το 1946. Κατά την περίοδο 1940–44 (που δεν περιλαμβάνει τον εμφύλιο), περισσότερο από μισό εκατομμύριο Έλληνες χάθηκαν σε πολεμικές επιχειρήσεις, εκτελέσεις, δολοφονίες και ασθένειες. Το μεγαλύτερο τμήμα της εβραϊκής κοινότητας στην Ελλάδα, και το σύνολο αυτής στη Θεσσαλονίκη, καταστράφηκαν. Στη διάρκεια του χειμώνα του 1941-42 ξέσπασε μεγάλος λιμός (αφρικανικών διαστάσεων) και πήρε περισσότερες ζωές από το αλβανικό μέτωπο. Ήταν μία φρικτή έκβαση της λεηλασίας της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα⁴¹.

Τα πράγματα βελτιώθηκαν λίγο όταν επιτρεπόταν η είσοδος μερικών τροφίμων τα οποία στάλθηκαν από αμερικανικές, καναδικές και σουηδικές οργανώσεις αρωγής μέσω Τουρκίας.

Συνολικά 880.000 άτομα κηρύχθηκαν θύματα πολέμου, εκ των οποίων οι 760.000 ήταν μη μάχιμοι. Τα ύψη των νέων Ελλήνων μειώθηκαν ως αποτέλεσμα του υποσιτισμού, ιδιαίτερα στην ηλικιακή ομάδα των παιδιών 6 έως 16 ετών. Υπήρχαν 3.000.000 κρούσματα ελονοσίας, το 1,5% των αγροτικών και το 3% του αστικού

³⁹ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, 1947. Βλ. σχετικά: Ioannides, ό.π.

⁴⁰ S. Thomadakis, , Black Markets, Inflation and Force in the Economy of Occupied Greece.

⁴¹ J. S. Koillioopoulos & T. M. Veremis, Greece: The Modern Sequel.

πληθυσμού έπασχε από φυματίωση⁴². Οι ασθένειες αυτές προκάλεσαν θανάτους και κακουχίες για μεγάλο διάστημα μετά το τέλος του πολέμου.

Περισσότεροι από 1.000.000 άνθρωποι έμειναν άστεγοι. Το 23%, σχεδόν το ένα τέταρτο της χώρας των κτιρίων της χώρας καταστράφηκαν. Το ένα τρίτο των 3000 χωριών της χώρας καταστράφηκε. Τα τρία τέταρτα του συνόλου του μεταφορικού εξοπλισμού επίσης. Αυτό επιδείνωσε και τα άλλα οικονομικά προβλήματα κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον πόλεμο, καθώς η οικονομία δεν μπορούσε να μετακινήσει αγαθά από το ένα μέρος της χώρας στο άλλο. Η Ανατολική Μακεδονία και η Θράκη παρήγαγαν πολλά τρόφιμα στην Ελλάδα εκείνη την εποχή, αλλά δεν αποστέλλονταν πλέον στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Δεδομένου ότι η Ελλάδα ήταν αγροτική χώρα εκείνη την εποχή. βασιζόταν τρομερά στα ζώα, για δύναμη και φαγητό. Τα ζώα πέθαναν σε πολύ μεγάλο ποσοστό. Καταστράφηκαν, σε μεγάλο βαθμό. Από όλα τα ζώα: 55% των αλόγων, 50% των μουλαριών, το 59% των αγελάδων, το 70% των προβάτων, το 71% των χοίρων, το 78% των γαϊδάρων, το 68% των κοτόπουλων και το 56% των κατσικιών χάθηκαν όλα.

Η Διάσκεψη του Παρισιού για τις Αποζημιώσεις υπολόγισε ότι οι υλικές ζημιές από τον πόλεμο για την Ελλάδα ανήλθαν σε 3,8 δισ. \$. Οι υλικές ζημιές και οι πόροι που εξήγαγαν οι δυνάμεις κατοχής συνολικά ανήλθαν σε 8.451.833.000 \$ (1947). Ήταν σχεδόν 60 δις των σημερινών δολαρίων, το ένα τρίτο του σημερινού ελληνικού ΑΕΠ⁴³.

Αυτοί οι αριθμοί μετά βίας μετρούν τον κοινωνικό και ηθικό αντίκτυπο στον ελληνικό λαό. Η εμπιστοσύνη στα χρήματα ήταν ένα από τα περιουσιακά στοιχεία που καταστράφηκαν. Οι οικονομολόγοι, επίσης, αναφέρθηκαν και στο κοινωνικό κεφάλαιο, στον πλούτο των κοινωνικών σχέσεων και στην εμπιστοσύνη στην κοινωνία. Όλες αυτές οι παραδοσιακές αξίες καταστράφηκαν επίσης, καθιστώντας πολύ πιο δύσκολη την ανάκαμψη από τις υλικές ζημιές των χρόνων του πολέμου.

⁴² Bank of Greece, The First Fifty Years of the Bank of Greece .

⁴³ Bank of Greece, ό.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: Η κατάσταση του πληθυσμού στις περιοχές υπό καθεστώς Ιταλών και Βουλγάρων

5.1 Υπό το καθεστώς των Βουλγάρων

Αναντίρρητα, οι ελληνικές περιοχές που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία του βουλγαρικού καθεστώτος είχαν υποστεί τις πιο στυγνές ενέργειες σε βάρος τους στη διάρκεια του Β'ΠΠ. Ο τρόπος διαχείρισης των πληθυσμών από τη βουλγαρική κυβέρνηση είχε ως σκοπό την αλλοίωση της εθνικής ενότητας των Ελλήνων ορθόδοξων πολιτών, να μεταλλάξει καθολικά τη σύσταση των περιοχών σε βουλγαρικές και στη συνέχεια να τις ενσωματώσει στο υπόλοιπο βουλγαρικό κράτος⁴⁴. Αναλυτικότερα, οι πληθυσμοί στις περιοχές αυτές υπέστησαν τις παρακάτω συνέπειες:

- Έγινε εντατική προσπάθεια κατάλυσης των Ελλήνων που συμμετείχαν στην πολιτική της χώρας αλλά και η κάθοδος πολλών στρατιωτικών, δικαστικών και αστυνομικών που ηγούνταν, προκειμένου οι παραπάνω να αντικατασταθούν με ηγέτες του βουλγαρικού κράτους⁴⁵. Μάλιστα, η προσπάθεια αυτή χαρακτηρίζεται ως η μεγαλύτερη που έγινε σε όλη την επικράτεια της Ευρώπης. Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκαν πολλές παραστρατιωτικές ομάδες με όπλα, οι οποίες αποτελούνταν από τους γνωστούς ως κομιτατζήδες, και σκόπευαν αφενός στον εκφοβισμό του εγχώριου ελληνικού στοιχείου και αφετέρου στην επιτάχυνση της εισόδου του βουλγαρικού λαού στα ελληνικά εδάφη.

- Έγιναν ενέργειες δίωξης της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας, πραγματοποιήθηκαν κλοπές σε αυτήν και τελικά προσπάθησαν να την υποδουλώσουν στη βουλγαρική. Κατά τη διάρκεια τέλεσης των διάφορων Ακολουθιών έγινε υποχρεωτική η ενσωμάτωση του βουλγαρικού καθεστώτος και η αναφορά του Έξαρχου βουλγαρικής καταγωγής καθώς και του Βασιλιά Βόριδου. Επίσης, επιβλήθηκε το παλιό ημερολόγιο που ακολουθούσαν οι Βούλγαροι ενώ πολλοί

⁴⁴ Ξ. Κοτζαγιώργη-Ζυμάρη, Η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και την Θράκη, σελ. 64-71.

⁴⁵ Τ. Χατζηαναστασίου, Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, σελ. 25-26.

ορθόδοξοι ναοί διέκοψαν οριστικά τη λειτουργία τους και όσοι παρέμειναν (περίπου 225) μεταβλήθηκαν σε βουλγαρικούς. Σε κάθε περίπτωση απαγορεύτηκε η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας ενώ η στρατονομία ήταν υπεύθυνη για την παρακολούθηση των εκάστοτε κηρυγμάτων.

- Σε μεγάλο βαθμό έγινε προπαγάνδα όσον αφορά την εκπαίδευση των Ελλήνων κατοίκων. Στη διάρκεια των ετών 1941-1944 επιβλήθηκε από την Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών η διδασκαλία αποκλειστικά και μόνο σε σχολεία βουλγαρικής προέλευσης, τα οποία λειτουργούσαν Βούλγαροι δάσκαλοι, οι οποίοι προωθούσαν εκτενώς την ανθελληνική παραπληροφόρηση. Για το λόγο αυτό πολλοί Έλληνες διέκοψαν τις σπουδές των παιδιών τους από τα βουλγαρικά σχολεία καθώς ήταν τα μοναδικά που λειτουργούσαν με αποτέλεσμα ένα μεγάλο ποσοστό να μείνει αμόρφωτο σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Επιπλέον, με την απαγόρευση της ελληνικής γλώσσας, θεσμοθετήθηκε σε όλους τους τομείς η χρήση της βουλγαρικής γλώσσας, ακόμα και στον προφορικό λόγο⁴⁶. Όσες επιγραφές ήταν στα ελληνικά αντικαταστάθηκαν με άλλες στη βουλγαρική γλώσσα ενώ άλλαξαν όνομα και πολλές επιχειρήσεις. Τέλος, η πολιτική αυτή έφτασε ακόμα και στους ορθόδοξους ναούς, στους οποίους κατέστρεψαν τις επιγραφές, τις εικόνες στο εσωτερικό τους αλλά και μετέτρεψαν τις επιγραφές στα νεκροταφεία στη βουλγαρική διάλεκτο.

- Ο εκβουλγαρισμός επεκτάθηκε ακόμα και στα ονόματα των Ελλήνων, στους οποίους επιβλήθηκε η αλλαγή των στοιχείων τους προκειμένου αυτά να γίνουν βουλγαρικά⁴⁷.

- Εφάρμοσαν ακόμα ένα σχέδιο στέρησης τροφής και οικονομικής υποδούλωσης με απώτερο σκοπό την υποβάθμιση του οικονομικού επιπέδου των Ελλήνων και τη στροφή τους στις βουλγαρικές οικονομικές δραστηριότητες.

- Καθιερώθηκε με σειρά μέτρων, τα οποία αφορούσαν στην καθολική εποπτεία των καλλιεργούμενων εκτάσεων, στον έλεγχο του εμπορίου, της ναυτιλίας, της βιομηχανικής δραστηριότητας και στην παρακολούθηση των μεταλλείων. Ακόμα απαλλοτριώθηκαν πολλά γεωργικά και κτηνοτροφικά μηχανήματα, ζώα που

⁴⁶ Χ. Καρδαράς, Δημοσιεύματα του βουλγαρικού τύπου 1941-1942 για την κατεχόμενη Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη, σελ. 313.

⁴⁷ Ξ. Κοτζαγιώργη-Ζυμάρη, ό.π. σελ. 64-71.

χρησιμοποιούνταν για τέτοιου είδους εργασίες, διάφορα προϊόντα αλλά και λογιστικά βιβλιάρια και τα χρήματα των τραπεζών της Ελλάδας. Παρατηρήθηκε επίσης, κατάχρηση των κινητών και ακίνητων περιουσιών με τα πρώτα να αποστέλλονται στο Βουλγαρικό κράτος και τα δεύτερα να ιδιοποιούνται από τους βούλγαρους κατακτητές.

- Στους ελληνικούς πληθυσμούς επιβλήθηκαν αυστηροί δασμοί, ακύρωσαν την αξία της ελληνικής δραχμής και τους υποχρέωσαν να την ανταλλάξουν άμεσα με το βουλγαρικό νόμισμα (λέβα) στο 60% της αξίας της ενώ για το υπόλοιπο 40% τους πρόσφεραν δημόσια βουλγαρικά ομόλογα.

- Έγινε απαγόρευση της χρήσης της άδειας ασκήσεως επαγγέλματος από όλους τους Έλληνες που ήταν γιατροί, δικηγόροι και φαρμακοποιοί, οι οποίοι παρέδωσαν στους Βούλγαρους τα διπλώματά τους. Από την άλλη αναφορικά με τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους τεχνίτες έγινε υποβολή σκληρής φορολογίας αλλά και τους έβαλαν όρους στη διαδικασία έκδοσης άδειας επαγγέλματος. Τέλος, επιβλήθηκε και απαγόρευση κυκλοφορίας.

- Έγιναν σε Έλληνες πολίτες τρομοκρατικές ενέργειες που περιλάμβαναν πρόστιμα, φυλακίσεις, ξυλοδαρμούς, βιασμούς και πολλές ακόμα βάνουσες ενέργειες.

- Δημιουργήθηκαν τα Τάγματα Εργασίας και ο θεσμός της Πολιτικής Επιστράτευσης, τα οποία υποχρέωναν τη συμμετοχή των Ελλήνων σε καταναγκαστική εργασία επ' ωφελεία κρατικών, πολιτικών και στρατιωτικών έργων, όπως ήταν ο σιδηρόδρομος, τα οχυρωματικά έργα, δρόμους και άλλα⁴⁸. Οι παραπάνω θεσμοί περιλάμβαναν κατά αποκλειστικότητα στρατεύσιμους Έλληνες υπηκόους, τους οποίους επιστράτευαν οι βουλγαρικές αρχές. Ειδικότερα, η Πολιτική Επιστράτευση αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από άτομα ηλικίας 16 έως και 60 ετών, τα οποία προσκαλούνταν με μέριμνα του βουλγαρικού κράτους. Οι Έλληνες όντας υπόδουλοι πρόσφεραν αυτές τις εργασίες σε βουλγαρικό έδαφος και διέμεναν σε οχυρά που οι ίδιοι έχτιζαν χωρίς να τους παρέχεται ξεχωριστή στέγη και ένδυση. Η εργασία γινόταν κάτω από δύσκολες συνθήκες και χαρακτηριζόταν εξουθενωτική ενώ παράλληλα το φαγητό ήταν μειωμένο. Εκτός όμως από αυτά, ταυτόχρονα

⁴⁸ Χ. Καρδαράς, ό.π., σελ. 310-311.

υφίστανται μεγάλη βουλγαρική προπαγάνδα με σκοπό τον εκβουλγαρισμό τους ενώ πολλές φορές η μη συμμόρφωση τους, έφτανε στην κακοποίηση και τελικά στη θανάτωση τους. Ωστόσο, αιτία θανάτου ήταν πολλές φορές τα εργασιακά ατυχήματα αλλά και άλλες τιμωρίες από πλευρά των βουλγαρικών αρχών.

- Τέλος, αξίζει να τονιστεί ότι η ουσιαστικότερη μέθοδος που χρησιμοποιούσαν για τον αφανισμό των Ελλήνων ήταν η καθιέρωση σειράς μέτρων που αφορούσαν είτε τη στέρηση της τροφής είτε την παρεμπόδιση της αποθήκευσης αποθεμάτων σε τροφές, γεγονός που σταδιακά τους οδήγησε σε λιμό και τελικά στον θάνατο.

5.2 Υπό το καθεστώς των Ιταλών

Τα εδάφη, στα οποία επικράτησαν οι ιταλικές δυνάμεις ήταν η Δυτική Μακεδονία, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Πελοπόννησος, τα νησιά Αιγαίου (με εξαίρεση την Μήλο, Λήμνο, Λέσβο και Χίο) και ο νομός Λασιθίου στην Κρήτη. Επίσης, τα νησιά του Ιονίου Πελάγους και τα Δωδεκάνησα κυριαρχήθηκαν από τους Ιταλούς⁴⁹. Ακόμα η ιταλική κυβέρνηση σε συνδυασμό με την γερμανική κυβερνούσαν την Αθήνα και τον Πειραιά.

Στην περιοχή των Επτανήσων παρατηρήθηκε ότι οι ιταλικές δυνάμεις άσκησαν με πιεστικό τρόπο την εξουσία σε σχέση με τα υπόλοιπα εδάφη που είχαν καταλάβει καθώς απέβλεπαν στην άμεση ενσωμάτωση τους στο ιταλικό Κράτος. Ειδικότερα, όλες οι νομοθεσίες είχαν αυταρχικό και αναγκαστικό χαρακτήρα. Αρχικά, οι ιταλικές δυνάμεις απέκοψαν κάθε δίαυλο επικοινωνίας με την υπόλοιπη Ελλάδα ενώ παράλληλα είχαν πρόσβαση και πλήρη έλεγχο της κρατικής διοίκησης. Επίσης, σε οικονομικό επίπεδο δημιούργησαν πολλά υποκαταστήματα ιταλικών τραπεζών με απώτερο στόχο την οικοδόμηση ενός οικονομικού καθεστώτος, το οποίο θα είχε άμεση σχέση με την ιταλική οικονομία⁵⁰.

Επιπλέον, δημιούργησαν κατάλληλο υπόβαθρο για την ανάπτυξη της προπαγάνδας σε τομείς που δραστηριοποιούνταν οι Έλληνες, όπως για παράδειγμα η

⁴⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, σελ. 13.

⁵⁰ Β. Λάζου, Εδαφικός κατακερματισμός, σελ. 39-40.

εκπαίδευση, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις, ο τύπος αλλά και σε φορείς κοινωνικής αλληλεγγύης και υγιεινής. Χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα προσπαθούσαν να κατακερματίσουν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ενώ έκαναν υποχρεωτική την διδασκαλία της ιταλικής διαλέκτου⁵¹.

Σημειώθηκαν, επίσης, αθέμιτες παρεμβάσεις στον τύπο με αποτέλεσμα να παύει να είναι εξ ολοκλήρου ελληνικός, μετατρέποντας τον σε δίγλωσσο καθώς πολλές φορές συνοδευόταν από ιταλικά έντυπα. Έτσι, προκειμένου να γίνουν δεκτοί από τους Έλληνες παρουσιάζονταν ως απόγονοι των Βενετών⁵².

Οι Ιταλοί όπως προαναφέρθηκε, κατόπιν συμφωνίας με τους Γερμανούς επιχείρησαν να προσχωρήσουν και να αυτονομηθούν σε εδάφη της βορειοδυτικής Μακεδονίας. Ειδικότερα, εξαπλώθηκαν σε περιοχές της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, όπου κατοικούσαν κατά κόρον οι Κουτσοβλάχοι. Στα εδάφη αυτά, οι ιταλικές δυνάμεις προσπάθησαν να ενισχύσουν το βλαχικό κίνημα χωρίζοντας τη δράση τους σε τρία επίπεδα. Αρχικά, οι Ιταλοί άσκησαν πιέσεις προκειμένου να κάνουν υποχείρια τους, τους πληθυσμούς εκεί πείθοντας αυτούς ότι το ελληνικό κράτος έχει κατακερματιστεί και δεν μπορεί να τους βοηθήσει κανένας άλλος. Επίσης, έκλεισαν πολλές σχολικές μονάδες, υποχρέωσε τους κατοίκους να μάθουν την ιταλική γλώσσα και να την ομιλούν ενώ προκάλεσαν και δυσχέρειες στους κατοίκους, όπως η μη παροχή τροφής. Τέλος, από πλευρά της Ιταλίας σημειώθηκαν και αρκετοί δημόσιοι εξευτελισμοί πολλών κρατικών φορέων.

Άλλο ένα όραμα των Ιταλών ήταν η δημιουργία του λεγόμενου “Πριγκιπάτου της Πίνδου”, το οποίο περιλάμβανε περιοχές της Ηπείρου, δυτικής Μακεδονίας αλλά και Θεσσαλίας. Οι ιταλικές κατοχικές δυνάμεις έκαναν εντατικές προσπάθειες για να πάρουν με το μέρος τους ηγετικά πρόσωπα του ελληνικού χώρου, προκειμένου να προβούν σε επιθέσεις εναντίων των πληθυσμών των παραπάνω νομών. Έτσι, κατάφεραν να αφοπλίσουν και να στρατολογήσουν περίπου 2.000 Έλληνες και στη συνέχεια να προβούν σε βασανιστήρια στους πληθυσμούς της κεντρικής και βόρειας

⁵¹ Κ. Π. Φωκάς- Κοσμετάτου, Η γερμανο- ιταλική σύρραξις εν Κεφαλληνία 1943, σελ. 16.

⁵² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ό.π. σελ. 10.

Ελλάδας. Ωστόσο, οι ενέργειες αυτές διακόπηκαν οριστικά με την ελληνική αντίσταση που κινήθηκε οργανωμένα το 1943⁵³.

Στις άλλες περιοχές που βρίσκονταν υπό Ιταλική Κατοχή, όπως η Πελοπόννησος, μερικά νησιά του Αιγαίου αλλά και κομμάτι της Κρήτης υπέστησαν επίσης σοβαρές ζημιές από τη βαρβαρότητα των Ιταλών. Ειδικότερα, συχνά πραγματοποιούσαν λεηλασίες και βομβαρδισμούς σε χωριά των εν λόγω περιοχών, χωρίς όμως να υπάρχει συγκεκριμένο σχέδιο και οργανωμένη βάση.

Οι αλληπάλληλες επιθέσεις των Ιταλών έδωσαν ώθηση στους Έλληνες για την είσοδο τους στο κίνημα της αντίστασης. Σε χωριά της Θεσσαλίας όπως το Δομένικο και η Μυλόγουστα σημειώθηκαν μεγάλες σφαγές κατά των Ελλήνων αφού βέβαια πρώτα λεηλάτησαν την περιουσία τους. Στην πορεία τους έκαψαν πολλά σπίτια ενώ σκότωναν οποιοσδήποτε έμπαινε στο διάβα τους. Όλη αυτή η κατάσταση έδωσε το έναυσμα στους Έλληνες να ενταχθούν στην Εθνική Αντίσταση⁵⁴.

Στα Δωδεκάνησα όπου βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή τελούσε διοικητής ο Mario Lago (1924 - 1936), ο οποίος ήταν διατεταγμένος από τις γερμανικές αρχές. Πρόκειται για ένα πρόσωπο που συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες και δικαιοδοσίες και ήταν αυτός που αποφάσιζε αποκλειστικά για την καθημερινότητα των Ελλήνων. Εν ολίγοις μπορούσε να ασκήσει μία επεκτατική εξουσία με πλήρη έλεγχο σε όλους τους διοικητικούς, δικαστικούς και νομοθετικούς θεσμούς. Οι Ιταλοί είχαν εποπτεία του φορολογικού καθεστώτος και άμεση παρέμβαση σε αποφάσεις που αφορούσαν τη λειτουργία της ποινικής δικονομίας αλλά και τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης. Οι ιταλικές αρχές είχαν τη δικαιοδοσία αφαίρεσης της περιουσίας των Ελλήνων ενώ μπορούσαν να επιβάλουν την απαγόρευση κάθε είδους συγκέντρωσης και διαμαρτυρίας ενώ σε αρκετές περιπτώσεις αφαιρούσαν από την κατοχή των Ελλήνων τα όπλα. Υπό την ευθύνη του βρισκόταν το δικαίωμα κήρυξης μίας περιοχής σε έκτακτη ανάγκη ή κυριαρχία ενώ μπορούσε να εξορίζει αυτούς που θεωρούσε ύποπτους. Ακόμα είχε την αυτονομία στο να προσλάβει ή απολύσει όποιον

⁵³ Λ. Διβάνη, Το θνησιγενές πριγκιπάτο της Πίνδου, Μακεδονία και Θράκη 1941-1944, σελ.204-208

⁵⁴ Κ. Παπαρηγόπουλου, Π. Καρολίδης, Γ. Αναστασιάδη, Ν. Μουτσοπούλου, Ιστορία του ελληνικού, σελ. 300- 301.

εργαζόμενο ήθελε, να απορρίψει την άδεια εργασίας των Ελλήνων αλλά και να εκμεταλλευτεί τις ιδιωτικές ακίνητες περιουσίες προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα κρατικά συμφέροντα.

Εν κατακλείδι, αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι Ιταλοί διέπραξαν αποτρόπαια εγκλήματα σε βάρος των πληθυσμών που βρίσκονταν στις ιταλοκρατούμενες περιοχές. Πολλές φορές μάλιστα, έφταναν σε βαρβαρότητα το επίπεδο των γερμανικών δυνάμεων⁵⁵. Όμως, λόγω της απουσίας ουσιαστικού και οργανωμένου σχεδίου συχνά αποτελούσαν ευπαθή στόχο για την ελληνική αντίσταση.

⁵⁵ Ζ. Τσιρπανλής, Έλληνες και Ιταλοί στα 1940-41, σελ. 93.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: Η επισιτιστική κρίση

6.1 Αιτίες του επισιτιστικού προβλήματος

Το πρόβλημα του επισιτισμού στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο της κατοχής έχει μελετηθεί από πλήθος ερευνητών και ιστορικών. Η Κατοχή δημιούργησε μία γενική οικονομική κατάρρευση της Ελλάδας, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην παντελής έλλειψη τόσο βασικών ειδών όπως είναι η τροφή όσο και ενεργειακών πηγών. Έτσι λοιπόν, πολλοί ιστορικοί προσπάθησαν να προσεγγίσουν την αιτία ή τις βασικές αιτίες, οι οποίες επέδρασαν με καταλυτικό τρόπο στην διόγκωση του προβλήματος αυτού.

Αρχικά, ως μία αιτία, για το επισιτιστικό πρόβλημα, θεωρήθηκε η στάση της κυβέρνησης της Ελλάδος, η οποία οδηγούνταν στο να εισάγει μεγάλες ποσότητες από τροφές με σκοπό την κάλυψη των αναγκών της χώρας. Η προπολεμική αυτή κατάσταση⁵⁶ συνεχίστηκε και επιδεινώθηκε κατά την περίοδο της κατοχής καθώς στο ήδη υπάρχον πρόβλημα του επισιτισμού ήρθε να προστεθεί η κατάταξη των αγροτών στον ελληνικό στρατό γεγονός που οδηγούσε την παραμέληση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων και τη δημιουργία μεγάλων ζημιών. Όπως αναφέρει και ο Μαργαρίτης⁵⁷ από το 1940 έως το 1941 η παραγωγή των σιτηρών μειώθηκε κατά 339.000 τόνους. Ο Φλάισερ⁵⁸, στο έργο του επικεντρώνεται στο γεγονός ότι ως βασική αιτία της επισιτιστικής κρίσης αποτέλεσε η ήδη προϋπάρχουσα αγροτική παραγωγή, καθώς δεν ήταν ιδιαίτερα αξιοσημείωτη.

Από την άλλη πλευρά όμως, τονίζεται, ότι κατά την κατοχική περίοδο υπήρξε μεγάλη παραγωγή σε συγκεκριμένα αγροτικά προϊόντα όπως ήταν η πατάτα. Βέβαια,

⁵⁶ Η ελληνική αγροτική παραγωγή, σε πολλά έργα ερευνητών, σχολιάζεται ως αρκετά μειωμένη κατά την προπολεμική περίοδο. Το δεδομένο αυτό αναιρείται κατά την Β. Χιονίδου, η οποία υποστήριξε ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή ότι η αγροτική παραγωγή ήταν ακόμα και τριπλάσια κατά την προπολεμική περίοδο από αυτή που υπήρχε μεταξύ 1922 και 1931. Η ερευνήτρια συνεχίζει και αναφέρει, πως τα εσφαλμένα αυτά δεδομένα των άλλων ερευνητών ενδεχομένως να προέκυψαν εξαιτίας των εκθέσεων που υπήρχαν, οι οποίες αναφερόντουσαν σε ποσότητες αγροτικών προϊόντων που μπόρεσε να φορολογήσει τότε η Κυβέρνηση της χώρας. Βλ. σχετικά: Β. Χιονίδου, Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-1944, σελ. 85-100.

⁵⁷ Γ. Μαργαρίτης, ό.π., σελ. 64.

⁵⁸ Χ. Φλάισερ, ό.π., σελ. 193-216.

το γεγονός αυτό δεν μπόρεσε να ανακουφίσει τους Έλληνες από το αίσθημα της πείνας καθώς εξαιτίας της επίταξης τόσο των συγκοινωνιακών μέσων όσο και των καυσίμων από τις γερμανικές δυνάμεις, τα προϊόντα αυτά δεν έφτασαν ποτέ σ' αυτούς⁵⁹. Οι επιτάξεις των κατακτητών δεν έμειναν μόνο σε επίπεδο συγκοινωνιακών μέσων και καυσίμων αλλά επεκτάθηκε τόσο στα παραγόμενα προϊόντα όσο και στα ήδη υπάρχοντα αποθέματα από τροφές, οι οποίες βρίσκονται είτε στο τελωνείο είτε σε αποθήκες, με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες των Ελλήνων⁶⁰. Οι γερμανικές όμως δυνάμεις είχαν άλλα σχέδια, καθώς με την επίταξη των προϊόντων αυτών στόχευαν να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες Έτσι λοιπόν, όσα αποθέματα υπήρχαν και θα μπορούσαν να βοηθήσουν έστω για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα τον ελληνικό πληθυσμό, εξαφανίστηκαν όπως ακριβώς και οι ελπίδες των Ελλήνων να γλιτώσουν από τον λιμό⁶¹.

Βέβαια, δεν αποτέλεσε το μοναδικό λόγο στη μη δυνατότητα μεταφοράς των προϊόντων, η επίταξη των συγκοινωνιακών μέσων από τις γερμανικές δυνάμεις καθώς η μεταφορά των αγροτικών προϊόντων εμποδίστηκε και εξαιτίας του χωρισμού που είχε δεχθεί η ελληνική επικράτεια λόγω των τριών διαφορετικών ζωνών Κατοχής, εφόσον είχαν καταληφθεί από βουλγαρικές, ιταλικές και γερμανικές δυνάμεις. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των δυνάμεων αυτών ήταν μεγάλος, καθώς η καθεμία στην προσπάθειά της να κερδίσει όσο το δυνατόν περισσότερα, με σκοπό να καλύψει τις δικές της ανάγκες αδιαφορούσε πλήρως για τους Έλληνες που είχε στην επικράτειά της. Το μοναδικό κοινό στοιχείο ανάμεσα στις τρεις διαφορετικές δυνάμεις Κατοχής αποτέλεσε η απαγόρευση μεταφοράς προϊόντων πέρα από τις περιοχές εποπτείας τους, οδηγώντας έτσι στη δημιουργία τεράστιων προβλημάτων επάρκειας αγαθών, καθώς η κάθε περιοχή καλλιεργούσε προϊόντα με βάση το κλίμα που επικρατούσε σ' αυτή.

⁵⁹ Γ. Μαργαρίτης, ό.π., σελ. 68.

⁶⁰ Γ. Ιατρίδης κ.ά., Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950, Ένα έθνος σε κρίση, σελ. 130-133.

⁶¹ S. G. Xydis, The Economy and Finances of Greece under Axis Occupation in 1941-1942.

Παρόλα αυτά, υπάρχει άλλη μία σημαντική αιτία για τις ελλείψεις των αγροτικών προϊόντων. Οι παραγωγοί είχαν την τάση να μην παρουσιάζουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ποσότητα μπορούσαν από τα παραγόμενα προϊόντα τους. Τόσο η κυβέρνηση όσο και οι Κατοχικές δυνάμεις κατέβαλαν προσπάθειες ώστε να μπορέσουν να μετριάσουν το φαινόμενο αυτό αλλά και να ασκήσουν ελέγχους πάνω στις παραγωγές. Επίσης, μέσα από την εφευρετικότητά τους οι παραγωγοί έβρισκαν λύσεις ώστε να ξεφύγουν από τον υπόψιν έλεγχο. Η παραγωγή που απέκρυπταν κατέληγε στην μαύρη αγορά καθώς μέσω αυτής τα κέρδη ήταν κατά πολύ μεγαλύτερα αλλά και δεν κατέληγε στα χέρια των κατακτητών, οι οποίοι την αγόραζαν σχεδόν με μηδενικές τιμές, και ως δεσμευόταν η κυβέρνηση πως τα παραγόμενα προϊόντα θα κατέληγαν στους Έλληνες, οι παραγωγοί δεν ήταν ευκολόπιστοι ως προς τις προθέσεις αυτές.

Οι αιτίες αυτές δεν ήταν αποκλειστικά για τα αγροτικά προϊόντα, καθώς αντίστοιχη ήταν και η κατάσταση όσο αναφορά την παραγωγή της κτηνοτροφίας. Η κτηνοτροφική παραγωγή συναντιόταν κυρίως στα ορεινά και εξαρτιόνταν από τα αγροτικά προϊόντα των πεδινών περιοχών καθώς αποτελούσαν τροφή των εκτρεφόμενων ζώων. Η απαγόρευση μεταφοράς προϊόντων μεταξύ των περιοχών λόγω των διαφορετικών Κατοχικών δυνάμεων μείωσε ή σχεδόν εξάλειψε την κτηνοτροφική παραγωγή. Έτσι λοιπόν, η κάθε περιοχή αρκέστηκε στα τοπικά της αγαθά ώστε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του επισιτισμού που άρχισε να εμφανίζεται οδηγώντας τις αστικές περιοχές στην πλήρη εγκατάλειψή τους λόγω μη δυνατότητας κάποιας αγροτικής ή κτηνοτροφικής παραγωγής⁶². Συνεπώς, η κατάσταση αυτή δεν άργησε να καταλήξει το 1941 στον υποσιτισμό του ελληνικού πληθυσμού και λίγο αργότερα σε καταστάσεις λιμοκτονίας.

Τέλος, ένας ακόμα σημαντικός λόγος, ο οποίος ενίσχυσε το επισιτιστικό πρόβλημα της Ελλάδας, δεν ήταν άλλος από την επιβολή ναυτικού αποκλεισμού της χώρας από τη Βρετανία. Η ενέργεια αυτή, ήταν συνέπεια της κατάληψης της Ελλάδας από τις Κατοχικές Δυνάμεις καθώς οι Βρετανοί θεώρησαν ότι η χώρα ήταν πλέον ένα εχθρικό για αυτούς έδαφος. Έτσι λοιπόν, πιο συγκεκριμένα, η Θεσσαλονίκη

⁶² Γ. Μαργαρίτης, ό.π. σελ. 107-108.

αποκόπηκε από την υπόλοιπη Ελλάδα εξαιτίας του ναυτικού αποκλεισμού που είχε επιβληθεί αλλά και του διαχωρισμού της χώρας σε τρεις κατοχικές ζώνες, οδηγώντας την πόλη στην αύξηση της έντασης που γνώρισε ο λιμός σ' αυτήν⁶³.

6.2 Τρόποι αντιμετώπισης της επισιτιστικής κρίσης

Το πρόβλημα της επισιτιστικής κρίσης θεωρούνταν αναμφισβήτητα μία από τις σημαντικότερες αιτίες που σε καθημερινό επίπεδο οδηγούσε τους ανθρώπους τόσο στο να εισαχθούν σε κάποιο νοσοκομείο όσο όμως ακόμα και στο να πεθάνουν⁶⁴. Συνεπώς, τα δεδομένα αυτά οδήγησαν στην επιτακτική ανάγκη να μπορέσει να αντιμετωπιστεί το υπόψιν πρόβλημα. Έτσι λοιπόν, στην επίλυση του προβλήματος συνέβαλαν τόσο οι κρατικές εξουσίες όσο όμως και οι ίδιοι οι πολίτες. Οι κρατικές εξουσίες στην ουσία, όμως, δεν μπόρεσαν να καταφέρουν πολλά ενώ οι πολίτες, από την άλλη πλευρά, συνέβαλαν με όσα μέσα διέθεταν, όπως για παράδειγμα αποτέλεσε η εφευρετικότητα τους καθώς και η φαντασία τους, ώστε να καταφέρουν να επιβιώσουν και θα μπορούσαμε να πούμε ότι κατάφεραν το μέγιστο δυνατό μέχρι σε ένα σημείο βάσει των δυνατοτήτων τους. Παρακάτω, αναλύονται περαιτέρω οι ενέργειες και οι δράσεις και των δύο προαναφερόμενο πλευρών.

6.2.1 Η συμβολή των κρατικών εξουσιών

Η Κυβέρνηση αντιλήφθηκε, με την έναρξη της Κατοχικής περιόδου, ότι το μέλλον αναφορικά με τα αποθέματα τροφίμων φαίνεται δυσοίωνα. Κάτω από το πρίσμα αυτό, ενήργησαν αμέσως ως προς την ποσότητα διάθεσης των υπάρχοντων τροφίμων, με απώτερο στόχο να διαρκέσουν όσο το δυνατόν περισσότερο. Για τον λόγο αυτό, τέθηκε σε εφαρμογή το Δελτίο Διανομής Τροφίμων, μέσα από αυτό οριζόντουσαν προκαθορισμένες ποσότητες τροφών για την εκάστοτε οικογένεια⁶⁵. Οι

⁶³ M. Mazower, ό.π., σελ. 49-56.

⁶⁴ Η επισιτιστική κρίση, επέδρασε καταλυτικά στον ελληνικό πληθυσμό όμως, ο βαθμός του προβλήματος αυτού διαφοροποιούταν βάσει: α) του βαθμού βοήθειας που λάμβανε η εκάστοτε περιοχή, β) της επικοινωνίας που μπορούσε να έχει μία περιοχή με την υπόλοιπη Ελλάδα, γ) του πληθωρισμού της και δ) των καταστροφών που είχε δεχθεί από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Βλ. σχετικά: Β. Χιονίδου, ό.π., 49.

⁶⁵ Ιατρίδης κ.ά, ό.π., σελ.30-133.

ποσότητες που προορίζονταν για την εκάστοτε οικογένεια βέβαια, άρχισαν να μειώνονται με αποτέλεσμα να μην μπορούν να καλύψουν ούτε τις βασικές ανάγκες τους πλέον.

Στη συνέχεια, η ελληνική κυβέρνηση μην μπορώντας να επιτύχει τους σκοπούς της, στράφηκε προς τις κατοχικές δυνάμεις για την παροχή βοήθειας. Βασική απαίτηση του Έλληνα πρωθυπουργού ήταν να πραγματοποιηθούν ευνοϊκότερες ρυθμίσεις αναφορικά με τα Κατοχικά έξοδα, με σκοπό η μείωση του πληθωρισμού. Οι Κατοχικές δυνάμεις δεν ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις αυτές και ως αποτέλεσμα αυτού ήταν ο πρωθυπουργός της Ελλάδος να τους απειλήσει θέτοντας στο τραπέζι την παραίτησή του, γεγονός που δυσκόλεψε τις κατοχικές δυνάμεις καθώς δεν υπήρχε άλλος υποψήφιος για τη θέση του πρωθυπουργού. Παρόλα αυτά, οι γερμανικές δυνάμεις ανέφεραν πως την κυριαρχία στην Ελλάδα την είχαν οι Ιταλοί. Οι Ιταλοί από την πλευρά τους ζήτησαν ως αντάλλαγμα για την παροχή βοήθειας την προσκόλληση σε αυτούς μίας στρατηγικής περιοχής, την οποία είχαν υπό τον έλεγχό τους οι Γερμανοί. Βέβαια, τίποτα από τα παραπάνω δεν υλοποιήθηκε και η μοναδική βοήθεια που δόθηκε στην Ελλάδα ήταν ο διορισμός ενός εκπροσώπου των δυνάμεων του Άξονα, ο οποίος θα επέβλεπε τα οικονομικά ζητήματα που προέκυπταν στον ελλαδικό χώρο και θα λάμβανε μέτρα σε σύμπραξη τόσο των ελληνικών τοπικών αρχών όσο και των Κατοχικών⁶⁶.

Κατά την προπολεμική περίοδο υπήρχε η συνήθεια η κρατική εξουσία να συγκεντρώνει τις παραγωγές από τους αγρότες ώστε να τις αναμειγνύει με της εισαγόμενες παραγωγές ώστε να μπορεί να προστατέψει με τον τρόπο αυτό τις ελληνικές παραγωγές, το κόστος των οποίων για τους λόγους που έχουν ήδη αναφερθεί ήταν υψηλό. Τον ρόλο αυτό είχε αναλάβει η «Κεντρική Επιτροπή Προστασίας Εγχώριου Σιτοπαραγωγής». Η διαδικασία αυτή, κατά την Κατοχική περίοδο από εθελοντική μετατράπηκε σε υποχρεωτική οδηγώντας σε ρήξη και διαφωνία τις δύο πλευρές, Κράτος - Παραγωγοί. Οι παραγωγοί, κάτω από το καθημερινό υποβιβασμό του ελληνικού νομίσματος και της ιδέας ότι τα αγαθά τους διανέμονταν αντί για τους Έλληνες στις Κατοχικές δυνάμεις, δεν δεχόντουσαν πλέον

⁶⁶ M. Mazower, ό.π., σελ .93 - 95.

να δεσμευτούν τα παραγόμενα προϊόντα τους σε τιμές που έδινε η ελληνική κυβέρνηση. Τέλος, ένας ακόμα λόγος που δεν δεχόντουσαν την υποχρεωτικότητα αυτή, ήταν ότι μπορούσαν να προσφέρουν τα προϊόντα τους στην Μαύρη Αγορά αποκτώντας με τον τρόπο αυτό πολύ μεγαλύτερα κέρδη από αυτά που τους πρόσφερε η Κυβέρνηση⁶⁷.

6.2.2 Η στάση των πολιτών

Οι πρακτικές που ακολούθησαν οι κρατικές εξουσίες δεν μπόρεσαν να προσφέρουν τα αποτελέσματα που υποσχέθηκαν και για τον λόγο αυτό την σκυτάλη για ενέργειες, εξαιτίας του αισθήματος επιβίωσης, ανέλαβαν οι ίδιοι οι πολίτες. Το μεγαλύτερο πρόβλημα κατείχαν οι πολίτες που ζούσαν στους αστικούς ιστούς καθώς ακόμα και τα βασικά προϊόντα ήταν εξαφανισμένα από τα ράφια των καταστημάτων. Για τον λόγο αυτό στράφηκαν στα προάστια των αστικών ιστών αποσκοπώντας να βρουν έστω λιγοστά χόρτα με σκοπό να τα μαγειρέψουν. Πολλές φορές την διαδρομή αυτή αναγκαζόντουσαν να την διανύσουν ακόμα και με τα πόδια λόγω έλλειψης των μεταφορικών μέσων⁶⁸. Όταν η ελπίδα έσβηνε και στα προάστια των πόλεων, οι πολίτες μετέβαιναν ακόμα πιο μακριά σε χωριά με σκοπό να βρουν έστω κάτι το παραμικρό. Το γεγονός αυτό ήταν ενάντια της στάσης των Αρχών, όμως πολύ γρήγορα έδωσαν την άδεια στους πολίτες να μεταβαίνουν ακόμα πιο μακριά από την μόνιμη κατοικία τους καθώς άλλος τρόπος για να επιβιώσουν πλέον δεν υπήρχε.

Γνωστή ως «Μαύρη Αγορά» οριζόταν οι εμπορικές δραστηριότητες στις οποίες αναγκαζόντουσαν να καταφύγουν οι Έλληνες και πιο πολύ αυτοί που ζούσαν στους αστικούς ιστούς με σκοπό να μπορέσουν να βρουν τρόφιμα ώστε να επιβιώσουν. Βέβαια, ως ρόλος οι δραστηριότητες αυτές θεωρούνται μέχρι και σήμερα αμφιλεγόμενες, καθώς μερικοί ισχυρίζονται πως έτσι σώθηκαν ενώ άλλοι πως η δημιουργία της Μαύρης Αγοράς δεν ήταν οι παροχή τροφής για επιβίωση αλλά η απόκτηση μεγαλύτερων κερδών για τους εμπόρους αγνοώντας στην πραγματικότητα για τους Έλληνες πολίτες.

⁶⁷ Γ. Μαργαρίτης, ό.π., σελ. 73-74.

⁶⁸ Δ. Γατόπουλος, Ιστορία της Κατοχής, σελ.173.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: Η κρίση στην ύπαιθρο και η σταδιακή ανάδυση της ελληνικής αντίστασης

Η περίοδος της Κατοχής για τον ελλαδικό χώρο χαρακτηρίζεται εξαντλητική για τους γηγενείς. Βασικά στοιχεία της ήταν η φτώχεια του λαού και η δυστυχία της καθημερινότητας τους. Σε καθημερινό επίπεδο, οι Έλληνες προσπαθούσαν να ανταπεξέλθουν στα οικονομικά αλλά και να αντιμετωπίζουν την απαξιωτική στάση των κατακτητών. Χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής εκείνης ήταν η έλλειψη βασικών τροφίμων, πρώτης ύλης αλλά και διάφορα άλλα προϊόντα τα οποία αποθηκεύονταν σε δημόσιους χώρους και είχαν δεσμευτεί από τους κατακτητές ή σε διαφορετική περίπτωση πάρθηκαν ως λάφυρα πολέμου. Εκτός, όμως, από αυτά η επιβάρυνση των Ελλήνων είχε να κάνει με τις εισφορές που πλήρωναν, ύψους περίπου 3 δις δραχμών για τα κατοχικά στρατεύματα, γεγονός το οποίο εξαθλίωσε τους κατοίκους στην ύπαιθρο. Τέλος, όλα τα αγαθά που παρήγαγαν οι Έλληνες αγρότες απαλλοτριώθηκαν και διοχετεύτηκαν σε άλλες χώρες στη μαύρη αγορά.

Εξίσου σημαντικά γεγονότα που συνέβαλαν στην κρίση αυτή ήταν ο λιμός του πληθυσμού ως συνέπεια όλων των παραπάνω ενώ παράλληλα ο γερμανικός και ιταλικός στρατός εκμεταλλεύονταν τις ελληνικές παραγωγές σε ύφασμα, βαμβάκι και καπνό. Αξίζει να τονιστεί, ότι παρόλο που εξαρχής υπήρχε όφελος των κατοχικών δυνάμεων για διατήρηση της εθνικής βιομηχανίας με μεγάλες παραγγελίες, στη συνέχεια και ειδικότερα από το 1943 και μετά εξαιτίας της ραγδαίας ανοδικής πορείας του πληθωρισμού και των αντιστασιακών οργανώσεων, διακόπηκε⁶⁹. Ακόμη, σημειώθηκαν καταστροφές σε συγκοινωνίες με αποτέλεσμα την δυσκολία στη μετακίνηση των πρώτων υλών, την ελάττωση του καλαμποκέμιου ψωμιού και την εξάλειψη όλων των τροφίμων με τις τιμές να βρίσκονται στο ζενίθ τους. Στην ύπαιθρο απουσίαζαν σημαντικά αγαθά, όπως είναι το κρέας, τα αυγά, τα γαλακτοκομικά προϊόντα αλλά και τα λαχανικά. Επίσης, είχαν κατακερματιστεί πολλές εγκαταστάσεις και υπήρχε αρνητικό κλίμα στους αγροτικούς πληθυσμούς για

⁶⁹ Κ. Κωστής, Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους, 18ος - 21ος αι., σελ. 179-233.

την δημιουργία συνεργασίας με τις αρχές για την ερμηνεία της υφιστάμενης κατάστασης από το 1941 έως το 1943⁷⁰.

Δεδομένου ότι ήδη υπήρχε έλλειψη τροφίμων, η αξία της παραγωγής η οποία είχε συγκεντρωθεί λίγο πριν το χειμώνα του 1943 ανέβαινε όλο και περισσότερο, κάτι που κατέστη ακόμα περισσότερο φανερό όταν κατέφθασαν πάρα πολλοί μαυραγορίτες από την Αθήνα, οι οποίοι ήθελαν να ανταλλάξουν αγαθά με τρόφιμα. Ωστόσο, οι κάτοικοι των χωριών αρνήθηκαν να τα παραχωρήσουν σε αυτούς και άρχισαν να προσπαθούν να παρέχουν τα προϊόντα τους πρώτα στις γύρω περιοχές, στα γύρω χωριά, μετά στα αστικά κέντρα που ήταν κοντά και ύστερα πιο μακριά. Επρόκειτο για ένα είδος ανταλλακτικής οικονομίας. Παίρνανε λάδι από τη Στερεά Ελλάδα και την Ήπειρο και προσπαθούσαν να ανταλλάξουν σιτάρι από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Η αρνητική όψη της υπόθεσης ήταν το γεγονός ότι τα ορεινά περάσματα, από τα οποία περνούσαν τα αγαθά έγιναν καρτέρια ληστών.

Η δυσμενής αυτή συνθήκη που κυριαρχούσε στα χωριά άρχισε να γίνεται αισθητή με την αναζωπύρωση του παλιού συστήματος με το οποίο συνάλλασσαν προϊόντα⁷¹, την έξαρση της μαύρης αγοράς όσον αφορά την αύξηση στην αξία των κινητών περιουσιακών στοιχείων αλλά και τις αθέμιτες συναλλαγές στο χρυσό που οδήγησαν σταδιακά στην αύξηση της τιμής του μετάλλου.

Σε επίπεδο πολιτικής άσκησης της εξουσίας, η παρουσία της Κατοχής στο ελληνικό έδαφος δημιούργησε από τη μία νέες προοπτικές στο θεσμικό περίγραμμα, οι οποίες αποδείχθηκαν μη αποτελεσματικές για τη χώρα και από την άλλη απομάκρυνε τις παλιές πολιτικές προοπτικές και τα πολιτικά οφέλη. Οι νέες προσπάθειες για ανάληψη της κυβέρνησης διαφοροποιήθηκαν, δημιουργώντας καινούριες επιδιώξεις για τη δημιουργία συμπράξεων και ομάδων, οι οποίες για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν παραγκωνισμένες και ταυτόχρονα κρατούσαν στο περιθώριο όσους δεν απείχαν από τις τρέχουσες πολιτικές συγκυρίες. Έτσι, οι έχοντες την πολιτική εξουσία συγκαλούσαν συσκέψεις με αφορμή πολιτικά θέματα

⁷⁰ Κ. Κωστής, ό.π. σελ. 179-233.

⁷¹ Α. Ε. Βακαλόπουλος, Νέα ελληνική ιστορία: 1204-1985.

δευτερεύουσας αξίας, χωρίς όμως να υπάρχει ουσιαστική κατάληξη. Οι εξελίξεις συνεχίστηκαν τον Μάρτιο με την μεταφορά πολλών αξιωματικών της Ελλάδας στη χώρα της Αιγύπτου και τελικά την συγκρότηση του ελληνικού στρατεύματος.

Ωστόσο, αντιστασιακές οργανώσεις άρχισαν να ξεπροβάλουν και σε άλλες επιμέρους περιοχές της Ελλάδας. Το έντονο συναίσθημα της απελευθέρωσης βρισκόταν βαθιά στη ψυχή των Ελλήνων και δε μπορούσε να εξαλειφθεί παρά τις κακοποιήσεις που δέχονταν από τους κατακτητές. Η πιο κατάλληλη περιοχή για την ανάπτυξη της αντίστασης ήταν η δυτική Ελλάδα, δηλαδή από τον Κορινθιακό κόλπο έως τα σύνορα της Αλβανίας, εξαιτίας της γεωγραφικής ιδιοσυγκρασίας που παρουσίασε και την έκανε την πλέον κατάλληλη για την έναρξη του αντάρτικου πολέμου⁷². Μάλιστα, μεγάλο τμήμα των νέων Ελλήνων είχαν ακόμα στην κατοχή τους τα όπλα σε απόκρυφα σημεία, καθώς ήταν απαραίτητος εξοπλισμός γι αυτούς.

Στα μέσα του καλοκαιριού του 1941, υλοποιήθηκε πληθώρα συμβουλίων στρατιωτικού και πολιτικού ενδιαφέροντος, προκειμένου να δώσουν λύση στην κατάσταση που είχε δημιουργηθεί αλλά και να προλάβουν μελλοντικά ζητήματα. Όμως, οι διενέξεις που σημειώθηκαν στις συνελεύσεις αυτές δημιούργησαν προβλήματα στην ομαλή πορεία των νέων προσπαθειών μετατρέποντας τους Έλληνες σε θύματα των προσωπικών συμφερόντων, των πολιτικών διαφωνιών και των εγωιστικών συμπεριφορών των επικεφαλών, οι οποίοι δεν κατάφεραν να τα παραμερίσουν για το κοινό όφελος⁷³.

Το αίσθημα ανασφάλειας υπήρξε η αιτία σπασμωδικών κινήσεων που δημιουργούσαν προβλήματα στην κοινωνική συνοχή των χωριών. Κάποιοι απευθύνονταν στις δυνάμεις Κατοχής για να βρουν το δίκιο τους, άλλοι στη Χωροφυλακή, ενώ την ίδια στιγμή υπήρχε αμφισβήτηση των τοπικών εξουσιών και πολλοί κατέφευγαν στα βουνά σχηματίζοντας κάθε είδους ομάδες ενόπλων. Η επαναφορά της τάξης και η ασφάλεια στις πιο πολλές μετακινήσεις και συναλλαγές ήταν το βασικότερο πρόβλημα, το οποίο θα έπρεπε να αντιμετωπίσει κάθε νέα

⁷² Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π.

⁷³ Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π.

επίδοξη εξουσία. Η προστασία του δικτύου συναλλαγών στην ύπαιθρο υπήρξε, σε τελική ανάλυση, και η υλική βάση της εδραίωσης των πρώτων αντάρτικων σωμάτων.

Η περίοδος της Κατοχής για το ελληνικό κράτος επέφερε πολύ σύντομα την καταστροφή της χώρας αλλά και ευρύτερα της κοινωνική συνοχής⁷⁴. Η αποκοπή των σημείων εισόδου και εξόδου των πλοίων από το ναυτικό της Βρετανίας, η πλήρης εκμετάλλευση των πόρων της φύσης από τις κυρίαρχες δυνάμεις αλλά και τα πολλαπλά λάθη που σημειώθηκαν από την πλευρά των κρατικών υπηρεσιών οδήγησαν σταδιακά στην μείωση της σίτισης του πληθυσμού και τελικά στο ξέσπασμα του λιμού τα έτη 1941 και 1942. Την περίοδο αυτή προστέθηκαν στη λίστα περίπου 100.000 νεκροί στα θύματα που υπήρχαν εξαιτίας βανδαλισμών, δολοφονιών, εκτελέσεων και άλλων εγκληματικών ενεργειών⁷⁵. Λόγω της ανασφάλειας που επικρατούσε σχετικά με την ανάληψη μίας βαρυσήμαντης απόφασης για δημιουργία αντίστασης αλλά και της καθολικής μεταφοράς τους στη περιοχή της Μέσης Ανατολής, οι εκλεκτοί της εποχής πριν τον πόλεμο έπαψαν να έχουν ισχύ στη λαϊκή αντίληψη⁷⁶.

Ήταν θέμα χρόνου η ανάληψη ποικίλων πρωτοβουλιών αντίστασης, φιλοσυμμαχικής ή άλλης. Το ΚΚΕ υφιστάμενης της διαμάχης και ασυμφωνίας μεταξύ των κομμάτων στα αστικά κέντρα και εστιάζοντας στο θεσμό του έλαβε σημαντική δράση καθώς είχε στιβαρό μηχανισμό στη διοίκηση για συνωμοτική δραστηριοποίηση⁷⁷.

Από τις πιο βασικές μορφές αντίστασης ανάμεσα σε αριστερές παρατάξεις ήταν η κυριαρχία του ΕΑΜ, το οποίο συμπεριλάμβανε το ΕΛΑΣ, το οποίο ήταν στρατιωτικής φιλοσοφίας. Από τα πιο ισχυρά και μεγάλα κινήματα αντίστασης υπήρξε το ΕΑΜ, στο οποίο τα περισσότερα μέλη αλλά και οι υποστηρικτές του κόμματος δεν ασπάζονταν τον κομμουνισμό. Αντίθετα άτομα που βρίσκονταν υψηλά

⁷⁴ D. H. Close, *The Origins of the Greek Civil War*, σελ. 60-67.

⁷⁵ Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-44, σελ. 193-216.

⁷⁶ M. Mazower, *ό.π.*, σελ. 123-126

⁷⁷ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *ό.π.*

στην ιεραρχική κλίμακα του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ κατά κύριο λόγο ήταν αντιμοναρχικοί ενώ παράλληλα οι πιο παλιοί τάσσονταν υπέρ του Βενιζέλου και ταυτόχρονα υποστήριζαν την τακτική που ακολουθούσαν τα λαϊκά μέτωπα⁷⁸. Το κίνημα αυτό είχε μεγάλο κύμα ενίσχυσης, περίπου δύο εκατομμύρια⁷⁹, και περιλάμβανε μεγάλο ποσοστό γυναικών εκ των οποίων ένα μεγάλο μέρος λάμβανε μέρος στα κοινά, μία διαδικασία στην οποία δεν είχαν κανέναν δικαίωμα συμμετοχής μέχρι τότε⁸⁰.

Ένα άλλο κίνημα αντιστασιακό που ιδρύθηκε την εποχή εκείνη ήταν ο ΕΔΕΣ και αποτελούνταν από αξιωματικούς του ελληνικού στρατεύματος. Εμπνευστής θεωρήθηκε ο στρατηγός Πλαστήρας. Αυτός ενώ αρχικά παρουσιαζόταν ως μία φιλελεύθερη και αντιμοναρχική οργάνωση, στη συνέχεια εμφάνισε ένα αντικομμουνιστικό πνεύμα προσδοκώντας την περίοδο μετά την Κατοχή. Ουσιαστική ανάληψη δραστηριοποίησης έγινε στις αρχές του καλοκαιριού του 1942, όταν ο ΕΔΕΣ μετατοπίστηκε από την πρωτεύουσα στην Ήπειρο, σε κλίμα πίεσης και οικονομικής ισχυροποίησης των Άγγλων⁸¹. Σε μεταγενέστερο χρονικό διάστημα δημιουργήθηκαν δύο κατευθύνσεις, η αριστερά και δεξιά, υπήρχε δηλαδή το δίπολο του ΕΑΜ⁸².

Μία άλλη αντιστασιακή οργάνωση που αναδύθηκε το διάστημα εκείνο ήταν η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση, με πρωτεργάτες τους Δημήτριο Ψαρρό και Γεώργιο Κατράλη, οι οποίοι εξ αρχής είχαν διατυπώσει τις δύο βασικές διατάξεις της. Η πρώτη σχετιζόταν με την χειραφέτηση των Ελλήνων και η δεύτερη την πραγμάτωση των απαραίτητων κοινωνικών αλλαγών το διάστημα μετά την απελευθέρωση. Αν και οι ιθύνοντες της οργάνωσης αυτής διέπονταν από διαφορετικά ιδεολογικά στοιχεία και πολιτικές ιδέες, δεν εμπλεκόταν σε δράσεις που περιείχαν βία

⁷⁸ G. T. Mavrogordatos, , Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936, σελ. 349.

⁷⁹ Clogg R., The Greek Government – in – Exile 1941-4, (1979), p. 376-398.

⁸⁰ T. Vervenioti, The Adventure of Women's Suffrage, σελ. 103.

⁸¹ Κ. Κωστής, ό.π. , σελ. 179-233.

⁸² Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π.

και τρομοκρατία εναντίων του πληθυσμού, αντίθετα παρέμενε προσηλωμένη στο στόχο της που ήταν η λήξη του πολέμου⁸³.

Αξίζει να επισημανθεί, ότι το διάστημα εκείνο μαζί με τις παραπάνω αντιστασιακές οργανώσεις συγκροτήθηκαν και άλλες, οι οποίες είχαν μικρότερη εμβέλεια και στρέφονταν κατά κόρον στο δυτικό τμήμα του ελλαδικού χώρου διατηρώντας τις σχέσεις και τα ιδεολογικά θεμέλια με την υπόλοιπη Ελλάδα. Όπως θα δούμε και παρακάτω η ανάληψη δράσης έγινε σύντομα επιχειρώντας να παρασύρουν μεγάλο μέρος του πληθυσμού με το σύνθημα της δογματικής αντίστασης εναντίων του κατακτητή. Ταυτόχρονα είχαν θέσει τους στόχους τους μεταξύ των οποίων ήταν η επαναφορά του δίκαιου κρατικού μηχανισμού αλλά και των εκάστοτε θεσμών, μετά τη λήξη της σύρραξης⁸⁴.

⁸³ Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π.

⁸⁴ Α. Ε. Βακαλόπουλος, ό.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο: Η ανάληψη του ελέγχου από τις δυνάμεις της ελληνικής αντίστασης

Μία από τις καθοριστικές αποφάσεις για την εξέλιξη του ΕΑΜ ήταν η ανοικοδόμηση του ΕΛΑΣ στις αρχές του 1942. Η δράση του πλαισιώνεται κυρίως στο ξεκαθάρισμα των στρατολογημένων συμμοριών που ήταν απεσταλμένοι από τους Ιταλούς και παράλληλα στην παροχή προστασίας του αγροτικού πληθυσμού από τυχόν λεηλασίες ή κακοποιήσεις του κατακτητή. Σε μικρό χρονικό διάστημα σε μεγάλη έκταση του ελληνικού εδάφους των επαρχιών άσκησε με τον δικό του τρόπο την εξουσία αντικαθιστώντας το αποσυντεθειμένο κράτος και επιβάλλοντας την ασφάλεια, αντιμετωπίζοντας με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο την ληστεία και τέλος επιβάλλοντας την οικονομική ισορροπία στην αγροτική ύπαιθρο. Με άλλα λόγια θα λέγαμε ότι επέδειξε ισχύ συγκριτικά με άλλα αντιστασιακά κινήματα⁸⁵.

Οι προσπάθειες άσκησης εποπτείας του ΕΛΑΣ άρχισαν να εντείνονται με την ίδρυση τακτικού στρατεύματος και είχε άμεση συνάφεια με την προσπάθεια συγχώνευσης της εξουσίας του ΕΑΜ. Στη βαθμιαία βελτίωση του ΕΛΑΣ συνέτεινε και η επακόλουθη χειραφέτηση αλλά και η εξαναγκαστική συμπεριφορά. Ακόμα οι αντίξοες συγκυρίες που επικρατούσαν έδιναν μεγάλη ώθηση στα τοπικά αντιστασιακά κινήματα, μεταξύ και του ΚΚΕ, το οποίο είχε τόσο προτερήματα όσο και ελαττώματα εφόσον τα τοπικά οφέλη υπερκέραζαν τις ευρύτερες πολιτικές κατευθύνσεις του ΕΑΜ.

Οι διαφορές στις ιδεολογικές απόψεις και τα προσωπικά οφέλη αποτελούσαν συχνά τροχοπέδη στη συνέργεια των αντάρτικων οργανώσεων και στην εγκαθίδρυση ενός κοινού σώματος που θα μαχόταν εναντίον των κατακτητών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ο θεσμός της αντίστασης να διασπαστεί εξαιτίας του ζωηρού τοπίου στο παρασκήνιο της κοινωνικοπολιτικής αντιπαλότητας φέρνοντας σε σύγκρουση τον ΕΑΜ με την ΕΚΚΑ και τον ΕΔΕΣ. Οι τελευταίες, σύμφωνα με τον Σβορώνο⁸⁶, έβρισκαν στήριξη από τη Βρετανία και το εξόριστο ελληνικό κράτος που ήταν

⁸⁵ Κ. Κωστής, ό.π., σελ. 179-233.

⁸⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας.

φιλοβασιλικό και ήθελαν να φέρουν τις ισορροπίες στην συνεχώς μεγεθυμένη ισχύ του ΕΑΜ, του οποίου οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστικοί σκοποί με την προώθηση των κομμουνιστικών χαρακτηριστικών δημιούργουσε ανήσυχο κλίμα.

Στις αρχές του 1943, παρατηρήθηκε μία σημαντική εδαφική επέκταση των ΕΑΜ – ΕΛΑΣ και ταυτόχρονα πρόβαλαν έναν ενιαίο τρόπο άσκησης της εξουσίας, ο οποίος κατά ο διάστημα της ανεξαρτητοποίησης συμπεριλάμβανε μεγάλο ποσοστό των ελληνικών επαρχιών. Ωστόσο το παρεχόμενο έργο προς τους συμμάχους συμπεριλαμβανομένου την παρακώλυση στη μετατόπιση του κατοχικού στρατεύματος, την εκδήλωση αντεπιθέσεων και τον περιορισμό πολλών αντίπαλων μεραρχιών στην ενδοχώρα, ήταν μεγίστης σημασίας. Την ίδια χρονολογία με την δράση του οργανωμένου σώματος αντίστασης από τον ελληνικό λαό απελευθερώθηκε ένα μεγάλο κομμάτι της Ελλάδας⁸⁷.

Κατά το 1943, σε περιοχές τόσο της επαρχίας όσο και της Αθήνας, σημειώθηκε πληθώρα διαμαχών πολλές από τις οποίες ήταν και θανατηφόρες μεταξύ ΕΑΜ – ΕΛΑΣ και σε άλλα μη αριστερά κινήματα, δημιουργώντας το κατάλληλο υπόβαθρο για την έναρξη ενός Εμφυλίου Πολέμου. Τέλη του επόμενου έτους, σημειώθηκε μία πολύ δυνατή διαμάχη μεταξύ του ΕΛΑΣ, των στρατιωτικών ταγμάτων της Βρετανίας και της νεοσύστατης Χωροφυλακής της Ελλάδας, η οποία αποτελούνταν κατά κόρον από στενούς συνεργούς της Γερμανίας⁸⁸. Για τα βρετανικά στρατεύματα υπήρχε η συμφωνία ότι θα βρίσκονται παρατεταγμένα στην πόλη των Αθηνών, καθώς θεωρούνταν σύμμαχος μετά την απομάκρυνση του γερμανικού στρατού.

Στα τέλη του 1944 (Δεκέμβριο) έως τις αρχές του 1945 (Ιανουάριο) έλαβαν χώρα ένοπλες συγκρούσεις στην περιοχή της Αθήνας, οι οποίες έγιναν ευρέως γνωστές ως Μάχη των Αθηνών ή αλλιώς τα Δεκεμβριανά. Το ρίσκο στην υπόθεση αυτή ήταν η απογύμνωση του ΕΛΑΣ και η ίδρυση ενός καινούριου εγχώριου στρατεύματος, το οποίο βέβαια θα ελέγχεται κατά κόρον από τους ιθύνοντες της

⁸⁷ Σ. Μπουζάκης, Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998).

⁸⁸ D. H. Close, ό.π., σελ. 137.

κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου. Στο σημείο αυτό, να τονιστεί ότι τα μέλη της κυβέρνησης αυτής έχουν την προέλευση τους στο ΕΑΜ, με βάση όσα αναφέρονται στη συμφωνία της Καζέρτας⁸⁹. Κατά τη διάρκεια της μάχης αυτής, σημειώθηκαν αρκετοί πυροβολισμοί από πλευράς της χωροφυλακής, οι οποίοι είχαν ως αποτέλεσμα τον θάνατο πολλών αριστερών διαδηλωτών στην πλατεία του Συντάγματος. Οι αιματηρές αυτές διαμάχες είχαν διάρκεια περισσότερο από ένα μήνα, με το αντικομμουνιστικό κίνημα να υπερισχύει κατά μεγάλο ποσοστό και στη συνέχεια να επιβάλλει τις προϋποθέσεις του με τη συμφωνία της Βάρκιζας το Φεβρουάριο του 1945. Στη συμφωνία αυτή, ένας από τους όρους προέβλεπε ότι όλες οι εχθροπραξίες που πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα της μάχης της Αθήνας, οι οποίες δεν ήταν αναγκαίες για την εκπλήρωση του σχετικού πολιτικού εγκλήματος, εξαιρώντας τις εγκληματικές ενέργειες που εντάσσονται στο κοινό Ποινικό δίκαιο έναντι της ζωής και των περιουσιακών στοιχείων, θα διαγράφονταν οριστικά. Αυτός ο όρος έδινε αυτόματος σε πολλούς υποστηρικτές της δεξιάς αλλά και στους φιλοβασιλικούς το δικαίωμα να πραγματοποιούν κάθε είδους βιαιοπραγία αλλά και διωγμούς ενάντια σε μέλη, σε υποστηρικτές αλλά και σε όσους τάσσονταν υπέρ του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ⁹⁰. Πολλές φορές, είτε ηθελημένα είτε μετά από διαταγές αριστεροί και παλιοί αντάρτες κατευθύνονταν σε μεγάλα υψώματα επαρχιακών πόλεων και εκεί μάχονταν για να υπερασπιστούν την ελευθερία τους σε αποξενωμένες ομάδες λίγων ατόμων. Παράλληλα, το Κομμουνιστικό Κόμμα αν και είχε τη δυνατότητα να λάβει μέρος στη κοινωνική ζωή, δε μπορούσε ακόμα να λήξει με ειρηνικό τρόπο τις τρομοκρατικές ενέργειες που λάμβαναν χώρα στην Ελλάδα. Από την άλλη, οι εκλεκτοί της περιόδου πριν τον Πόλεμο, είχαν ως σκοπό να αποκτήσουν ουσιαστική εποπτεία της Ελλάδας αφανίζοντας οποιαδήποτε αριστερή πολιτική δύναμη. Παράλληλα η Αμερική διατηρώντας ένα αντικομμουνιστικό πρεστίτζ, ήταν πειστική αναφορικά με την υλοποίηση της συνθήκης της Γιάλτας, η οποία προέβλεπε ότι η Ελλάδα σε ποσοστό 90% θα άνηκε στη Δύση.

⁸⁹ Υπογράφει στις 26 Σεπτεμβρίου 1944 στην Νότια Ιταλία και συγκεκριμένα στην πόλη Καζέρτα. Σκοπός αυτής, να καθορίζει ζητήματα που σχετιζόντουσαν με τα αντιστασιακά ένοπλα τμήματα που δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο της Κατοχής στην Ελλάδα ώστε να επέλθει στην χώρα η ομαλότητα και η σταθεροποίηση. Βλ. σχετικά: Μαργαρίτης, ό.π., σελ. 174-193.

⁹⁰ P. Voglis, *Between Negation and Self-Negation: Political Prisoners in Greece, 1945-1950*, σελ. 74-75.

Όλα τα παραπάνω και σε συνδυασμό με μερικές διαμάχες που σημειώθηκαν στην ιεραρχία του κόμματος είχαν ως αποτέλεσμα το Κομμουνιστικό καθεστώς να μην συμμετέχει στις εκλογές που διεξήχθησαν το 1946 και αντίθετα να κατευθυνθεί σε μια στρατιωτική σύρραξη με το κράτος και τους υπόλοιπους συμμάχους.

Αναντίρρητα, παρόλο που η ίδρυση του ΕΑΜ τοποθετείται τον Σεπτέμβριο του 1941 και το στρατιωτικό του τμήμα ο ΕΛΑΣ το Φεβρουάριο του επόμενου έτους, πέρασαν αρκετοί μήνες μέχρι την οργάνωση μίας αντιστασιακής ενέργειας εναντίον του κατακτητή. Η πιο μεγάλη και οργανωμένη αντιστασιακή ενέργεια διεξήχθη τον Μάιο του 1942. Ο Άρης Βελουχιώτης, όπως αργότερα έγινε γνωστός, ως απεσταλμένος του Κομμουνιστικού Κόμματος σε υψώματα της Ρούμελης διερεύνησε αν υπάρχει δυνατότητα στο χώρο εκείνο για τη δημιουργία αντάρτικου. Την πρώτη περίοδο η ομάδα του ήταν σε μια συνεχή προσπάθεια απόκρυψης σε απόκρυφες τοποθεσίες και τροφοδοτούνταν από ότι μπορούσαν να δώσουν τα τοπικά συγκροτήματα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Θα έλεγε κανείς ότι ο τρόπος που κινούνταν προσομοιάζει σε κάποιον που διώκεται ή είναι ληστής, κάτι που σταδιακά οδήγησε στην απώλεια πολλών μελών της ομάδας αλλά και του ενθουσιασμό που είχαν αρχικά.

Σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, ο Βελουχιώτης διαπίστωσε ότι πρέπει να ακολουθήσουν διαφορετική τακτική από αυτή των ληστών που χρησιμοποιούσαν έως τότε. Με άλλα λόγια, χρειαζόταν να εξασφαλίσουν στον κοινωνικό περίγυρο την πεποίθηση ότι η δράση τους θα είχε καλή απόδοση και θα μπορούσε να τους παρέχει περισσότερα αγαθά από όσα κατανάλωναν. Αυτό που έγινε πράξη ήταν η τακτική του σχεδίου παρουσίασης στα χωριά. Πρόκειται για την απομάκρυνση τους από τις τοποθεσίες απόκρυψης και την είσοδο τους σε κατοικημένες περιοχές.

Ημερομηνία σταθμός για την εγχώρια επανάσταση και την έναρξη της αντίστασης θεωρείται η 7^η Ιουνίου 1942. Τη μέρα αυτή η ομάδα του Βελουχιώτη αποτελούμενη από δεκαπέντε άτομα εισέβαλε στην περιοχή της Ευρυτανίας και συγκεκριμένα στο χωριό Δόμνιστα με τραγούδια για την πατρίδα και υψώνοντας την ελληνική σημαία. Μετά από αυτό το γεγονός, ο Βελουχιώτης σαν επικεφαλής του κινήματος συγκέντρωσε όλη την περιοχή και τους έκανε λόγο για μια αντίσταση

ενάντια στον κατακτητή, καλώντας όλους τους Έλληνες στα όπλα και παρομοίασε την κατάσταση αυτή σαν ένα καινούριο 1821.

Η παραπάνω κατάσταση έγινε πολλές φορές ακόμα με τον ίδιο τρόπο σε διάφορες περιοχές και χωριά ανά την Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, οι στρατιωτικές οργανώσεις προέλευσης ΕΛΑΣ εισέβαλαν σε χωριά με καμπάνες και πατριωτικά εμβλήματα και στη συνέχεια ο επικεφαλής τους μιλούσε για τον τρόπο υλοποίησης του σχεδίου τους. Τέλος, στρατολογούσαν τους νέους που κατοικούσαν εκεί, οι οποίοι ορκίζονταν παρουσία του παπά της τοπικής ενορίας.

Με βάση πολλές μαρτυρίες του Σταύρου Κωτσόπουλου που τασσόταν υπέρ του κομμουνισμού και ήταν μέλος του ΕΑΜ στη Φλώρινα αντιλαμβάνεται κανείς το έργο των ανταρτών. Ειδικότερα, κάνει λόγο ότι οι αντάρτες πήγαιναν στους κατοίκους και τους εξηγούσαν τις προθέσεις τους, τους πρότειναν να μην καταβάλλουν την απαιτούμενη φορολογία στη χώρα των προδοτών, κάψανε πολλά επίσημα κρατικά έγγραφα ενώ τέλος, αφού καταδίωξαν πολλούς που δούλευαν για χάρη των κατακτητών, μοίραζαν τροφή στους φτωχούς διαφόρων περιοχών. Η διαδικασία με την οποία έκαψαν τους φορολογικούς φακέλους αλλά και όλα τα δημόσια έγγραφα μετέβαλε τον τρόπο άσκησης της εξουσίας και σε συνδυασμό με την κατάργηση της Αρχής γινόταν πλέον λόγος για τη δημιουργία και εφαρμογή μίας καινούριας εξουσιαστικής δύναμης, γνωστή ως Ελεύθερη Ελλάδα.

Με τον τρόπο αυτό, οι αντάρτικες ομάδες βαθμιαία επέβαλαν την πλήρη εποπτεία πολλών περιοχών και κατάφεραν να έχουν στην κατοχή τους τη νόμιμη βία σε περιοχές της ορεινής Ελλάδας. Ο ΕΛΑΣ με διάφορα μέσα ανάγκασε πολλούς φυγάδες και ληστές να καταταχθούν στο δικό τους σώμα καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα τους επέβαλαν τιμωρίες. Επομένως, οι αντιστασιακές ομάδες αφάνισαν μεγάλο μέρος των ληστών και επέβαλαν την πλήρη διαφάνεια σε περιοχές, όπου οι νόμοι και οι κανόνες απουσίαζαν⁹¹.

⁹¹ Μ. Λυμπεράτος, Οι οργανώσεις της Αντίστασης, σελ. 9-67.

Ένα από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα της καινούριας αυτής εξουσίας θεωρήθηκε η φύλαξη των πραγματοποιούμενων συναλλαγών ανάμεσα σε σιτάρι που υπήρχε στην επαρχία και σε διάφορα βιομηχανικά προϊόντα που εξήγαγαν οι πόλεις. Μάλιστα, η ομαλή διεξαγωγή των ανταλλαγών της παραπάνω μαύρης αγοράς, όπως αποκαλούνταν αποτέλεσε τα θεμέλια για την δράση και για την άσκηση της εξουσίας από τις αντιστασιακές οργανώσεις. Πλέον με την τακτική της ΕΑΜ κυρίευε ξανά το αίσθημα της ελευθερίας σε όλους τους κατοίκους των ορεινών περιοχών και οι δρόμοι απέκτησαν ξανά την αρχική ασφάλεια. Επιπλέον, οι κάτοικοι πολλών περιοχών θέλοντας να βοηθήσουν τις ομάδες του ΕΛΑΣ έδιναν οικειοθελώς κάποια χρήματα διασφαλίζοντας την συνέχιση τους με αποτέλεσμα να μη χρειάζεται να διαφύγουν σε παράνομους τρόπους επιβίωσης. Με την επικράτηση του ΕΑΜ και κατ' επέκταση του ΕΛΑΣ υλοποιήθηκε η κυριαρχία των ανταρτών στη χώρα.

Η καινούρια αυτή αντιστασιακή δύναμη σήμανε μία νέα καθημερινότητα. Δημιούργησαν το υπόβαθρο για την ενεργό συμμετοχή των κατοίκων στη διαδικασία άσκησης της κυβέρνησης. Η άσκηση της κεντρικής εξουσίας μεταφέρθηκε από τον εκλεγμένο πρόεδρο, που γινόταν έως τότε, στον απλό λαό της επαρχίας, οι οποίοι συμμετείχαν στη γενική συνέλευση. Αυτοί επομένως, αποφάσιζαν για τους άρχοντες της τοπικής διοίκησης, για τα άτομα που θα εξουσίαζαν στα λαϊκά δικαστήρια και τέλος, για τους επικεφαλείς των διαφόρων επιτροπών, όπως για παράδειγμα του σχολείου, της εκκλησίας και άλλων.

Ταυτόχρονα, είχε παρατηρηθεί ότι ο ΕΑΜ βρισκόταν σε μια συνεχή προσπάθεια να διαλαλήσει την εγκαθίδρυση μίας αυτόνομης, ελεύθερης και κυριαρχούμενης από τον λαό Ελλάδας. Σε εφημερίδες που διανεμήθηκαν την περίοδο της Κατοχής, αναγράφονταν η δράση των αντιστασιακών ομάδων αλλά και τα προτερήματα της συμμετοχής του λαού στην κεντρική εξουσία.

Εξίσου σημαντική καινοτομία για την εποχή εκείνη στις περιοχές όπου κυριαρχούσε η ΕΑΜ αφορούσε τη σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα. Ειδικότερα, δόθηκε η δυνατότητα σε όλες τις γυναίκες να έχουν δικαίωμα ψήφου στις παραπάνω συνελεύσεις αλλά και σε ψηφοφορίες που έγιναν υπό την εποπτεία της Πολιτικής

Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης⁹². Ακόμα είχαν το δικαίωμα να πηγαίνουν σε θέατρα αλλά και σε κάθε είδους πολιτισμική εκδήλωση. Πλέον άντρες και γυναίκες έκαναν κοινές εμφανίσεις, στις οποίες το θέμα συζήτησης ήταν η νέα Ελλάδα που θα ερχόταν μετά την ολοκλήρωση της δράσης της Αντίστασης.

Το διάστημα της αντίστασης στο ελληνικό έδαφος σύντομα μεταλλάχτηκε σε πεδίο κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Παρατηρήθηκε, ότι πολλές αντικομμουνιστικές ομάδες, οι οποίες εδράζονται και προέρχονται από αγροτικά κοινωνικά δίκτυα, άρχισαν να επιτίθενται κατά της εχθρικής κατοχής, η οποία ήταν απειλητική για τη διατήρηση της ζωής τους, προκειμένου να γίνουν κατά τη λήξη του πολέμου μαζικοί και δυναμικοί εχθροί των αριστερών κινημάτων⁹³. Παρόλα αυτά, οδεύοντας προς τη λήξη της κατοχής ο κατακερματισμός που ήταν εμφανής έδωσε τη θέση του στη διένεξη για την κυβέρνηση στην μελλοντικά φιλελεύθερη χώρα.

⁹² Α. Μ. Δρουμπούκη, Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση, σελ. 250-256.

⁹³Κ. Κωστής, ό.π. , σελ. 179-233.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η παρούσα εργασία μελέτησε τις επιρροές που άσκησε η γερμανική οικονομική πολιτική στον ελλαδικό χώρο και ταυτόχρονα τους παράγοντες που αποτέλεσαν το έναυσμα της αναζωπύρωσης και έναρξης της εθνικής αντίστασης του λεηλατημένου ελληνικού κράτους. Το διάστημα της Κατοχής θεωρείται σταυροδρόμι για την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, καθώς η δράση των κατοχικών δυνάμεων αλλά και η ανάδυση της ελληνικής αντίστασης είχαν αντίκτυπο και στο μεταπολεμικό χρονικό διάστημα. Η οικονομική δυσχέρεια, στην οποία περιήλθε το ελληνικό κράτος, ήταν ανυπολόγιστη και σε συνδυασμό με τις παράπλευρες απώλειες αντιλαμβάνεται κανείς ότι το φορτίο που είχε να σηκώσει η Ελλάδα ήταν βαρύ.

Η κατάκτηση της Ελλάδας από τις δυνάμεις Κατοχής ήταν αξιοσημείωτο γεγονός, καθώς βομβαρδίστηκαν πολλές ελληνικές περιοχές ενώ σημειώθηκαν χιλιάδες απώλειες εξαιτίας της πολιορκίας που βίωναν. Επίσης, την περίοδο αυτή ανά διάφορα χρονικά διαστήματα παρατηρήθηκε προσχώρηση ορισμένων Ελλήνων υπέρ του γερμανικού κράτους στα πλαίσια της δημιουργίας μίας φιλογερμανικής αλληλεγγύης, γεγονός όμως το οποίο τελικά δεν ευδοκίμησε. Με την πάροδο του χρόνου γινόταν ολοένα και πιο έντονη η αντιπαλότητα μεταξύ Γερμανών και Ελλήνων, γεγονός που πυροδότησε σταδιακά την συγκρότηση της ελληνικής αντίστασης και τη δημιουργία προβλημάτων στο εσωτερικό των γερμανικών στρατευμάτων.

Μετά τα γεγονότα αυτά, προτεραιότητα του γερμανικού κράτους αποτέλεσε η καταπολέμηση των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων. Οι πιο βασικές από αυτές, όπως έχει προαναφερθεί ήταν το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ, των οποίων η δράση υπήρξε καταλυτική για την απελευθέρωση του ελληνικού κράτους από τον κατακτητή. Λόγω της δράσης του, το βλέμμα του κατακτητή στράφηκε σε αυτό θεωρώντας το ως έναν άμεσο κίνδυνο. Με άλλα λόγια ενισχύθηκε η προσπάθεια ενοποίησης της αντίστασης του ΕΑΜ με οργανώσεις της Κομμουνιστικής Σοβιετικής Ένωσης. Γεγονός το οποίο οδήγησε σε διχασμό τον ελληνικό λαό, τάσσοντας τον είτε με την πλευρά των εθνικοφρόνων συντηρητικών είτε με τους φανατικούς υποστηρικτές της ΕΣΣΔ.

Ένα μεγάλο πλήγμα που επέφερε η κατοχική περίοδος και μελετήθηκε στην εν λόγω εργασία, ήταν το επισιτιστικό ζήτημα, το οποίο ήταν έντονο, ιδίως τη

χειμερινή περίοδο της Κατοχής κατά το 1941-1942. Η επισιτιστική κρίση διογκώθηκε εξαιτίας της μείωσης των εισαγωγών αλλά και της προώθησης μεγάλου ποσοστού των εισαγόμενων αγαθών στη συντήρηση των κατοχικών στρατευμάτων. Η επιβίωση των ελληνικών πληθυσμών ήταν εξίσου σοβαρό ζήτημα της εποχής, μίας και τα βασικά αγαθά επιβίωσης βρίσκονταν σε έλλειψη. Η βιολογική αυτή τελεμάνωση των πληθυσμών ενέτεινε περαιτέρω το αίσθημα των Ελλήνων για αντίσταση κατά των κατοχικών δυνάμεων.

Η επίδραση της ναζιστικής Κατοχής είχε αποτελέσματα με αρνητικό πρόσημο και στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας, το οποίο είχε δραματική κάθοδο συγκριτικά με άλλες χρονιές. Οι εμπορικές δραστηριότητες εισαγωγών και εξαγωγών ελαχιστοποιηθήκαν. Πιο συγκεκριμένα οι εξαγωγές πραγματοποιούνταν με βάση τους όρους που είχε θέσει το γερμανικό κράτος, οι οποίες προέβλεπαν την πλήρη εκμετάλλευση της εμπορικής δραστηριότητας των Ελλήνων. Παρόλο που μειώθηκε το κόστος τους δεν σημειώθηκε παραγωγική αύξηση στις ποσότητες των εξαγόμενων προϊόντων με φυσικό επακόλουθο το εμπόριο να θεωρηθεί ελλειμματικό.

Κλείνοντας, συμπεραίνεται ότι το ελληνικό κράτος έδρασε περισσότερο ως εργαλείο ποδηγέτησης του οικονομικού καθεστώτος της Ελλάδας από τη μεριά των κατοχικών δυνάμεων. Παράλληλα η εκλογή δοσιλογικών ιθυνόντων συνέτεινε στην εποπτεία των κρατικών οικονομικών πεπραγμένων της χώρας και της εγχώριας ελληνικής οικονομίας γενικότερα. Αντιλαμβάνεται κανείς και σε συνδυασμό με τις ισχύουσες παγκόσμιες συνθήκες, ότι η ελληνική κυβέρνηση ήταν στη δυσμενή θέση να πληρώνει τις ανάγκες των κατοχικών στρατευμάτων.

Τέλος, οι δράσεις της ελληνικής αντίστασης παραλληλίστηκε με μία εσωτερική διαμάχη, η οποία επέφερε στη συνέχεια εμφύλιες συρράξεις, υπέσκαψε το πολιτικό και οικονομικό καθεστώς της χώρας ενώ για αρκετά χρόνια αργότερα υπήρχε αρνητικό κλίμα στον πολιτικό βίο. Άρα, αμφιλεγόμενο θεωρείται από πολλούς το ζήτημα της ανάδυσης αλλά και δραστηριοποίησης των ελληνικών αντιστασιακών οργανώσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Auerheimer G., Ανδρέας Στεργίου, Η γερμανική εξωτερική πολιτική 1945-2005. Από την εξάρτηση στην αυτονομία. Πρόλογος: Χαράλαμπος Τσαρδανίδης. Στο Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 15 (2005).

Αγγελόπουλος Α. Θ., Το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδος : θέση και αντιμετώπιση (Αθήνα: Παπαζήσης, 1945).

Ανδρικάκης Α., Η λεηλασία της Ελλάδος από τους Γερμανούς κατά την κατοχή του 1940-1941 (Ηράκλειο: Πατρις, 2012).

Buchner A., Η Γερμανική Εκστρατεία εις την Ελλάδα (1961).

Βακαλόπουλος Α. Ε., Νέα ελληνική ιστορία: 1204-1985. 3η Έκδοση (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1988).

Γασπαρινάτος Σ. Γ., Η Κατοχή. Στο Η κατοχική περίοδος μέχρι τον Οκτώβριο 1943, 1ος τόμος (Αθήνα: Σιδέρης, 1998).

Γατόπουλος Δ., Ιστορία της Κατοχής. 2η έκδοση (Αθήνα: Μέλισσα, 1949).

Γκοτζαμάνης Σ., Κατοχικόν δάνειον και δαπάναι κατοχής (Θεσσαλονίκη: 1954).

Δρουμπούκη Α. Μ., Οντέτ Βαρών-Βασάρ, Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση. Στο Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 23 (2009).

Θωμαδάκης Σ., Μαύρη Αγορά, Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας . Στο Ελλάδα στη δεκαετία 1940- 1950. Ένα έθνος σε κρίση . (Αθήνα: Θεμέλιο, 1984).

Ιατρίδης Γ., Σβορώνος Ν., Πετρόπουλος Ι., Χόνδρος Ι., Fleischer H., Θωμαδάκης Σ., Μαυρογορδάτος, Γ., Αλιβιζάτος Ν., Wittner L., Πόλλις Α., Φατούρος Α., Κουφουδάκης Β. Βεργόπουλος Κ., Τσουκαλάς Κ. κ.ά., Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση (Αθήνα: Θεμέλιο, 1984).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΣΤ (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000).

Καρδαράς, Χ.. Δημοσιεύματα του βουλγαρικού τύπου 1941-1942 για την κατεχόμενη Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη (Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 1999).

Κοτσαγιώργη-Ζυμάρη Ξ., Η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και την Θράκη. Στο Ιστορία του ελληνικού έθνους-Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα (2000).

Κούκουνας Δ., Η ελληνική οικονομία κατά την Κατοχή και η αλήθεια για τα κατοχικά δάνεια (Θεσσαλονίκη: Ερώδιος, 2013).

Κωστής Κ., Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους, 18ος - 21ος αι. (Αθήνα: Πόλις, 2013).

Λάζου Β., Εδαφικός κατακερματισμός, στο Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000, τόμος 8^{ος} (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003).

Διβάνη, Α. (1998). Το θνησιγενές πριγκιπάτο της Πίνδου, Μακεδονία και Θράκη 1941-1944 (Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1998).

Λυμπεράτος Μ., Οι οργανώσεις της Αντίστασης. Στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1940-1945. Κατοχή-Αντίσταση, τ. Γ2 (Αθήνα: 2007).

Mazower M., Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής (Αθήνα: 1994).

Μαθιόπουλος Β., Συμμετοχή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο, τόμος Α' (Αθήνα: 1998).

Μανουσάκης Β., Η γερμανική οικονομική πολιτική για τη «Νέα Ευρώπη» και οι ελληνικές κυβερνήσεις συνεργασίας. Στο τόμο Η γερμανική εισβολή στην Ελλάδα, Ελλήνων Ιστορικά, τεύχος 11 (2013).

Μαργαρίτης Γ., Από την ήττα στην εξέγερση (Αθήνα: ο Πολίτης, 1993).

Μαργαρίτης Γ., Πολιτικές Προοπτικές και Δυνατότητες κατά την Απελευθέρωση. Στο Μνήμων, 9 (1984).

Μίχας Χ., Γεωπολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η θέση της Ελλάδας. Η εφαρμογή των γεωπολιτικών θεωριών στη γερμανική εκστρατεία στη Ρωσία (2009).

Μπουζάκης Σ., Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1998). Τεκμήρια μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (Αθήνα: Gutenberg, 2006).

Παπαρρηγόπουλου Κ., Καρολίδης Π., Αναστασιάδη Γ., Μουτσοπούλου Ν., Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος 11 (Θεσσαλονίκη: Αλέξανδρος, 1994).

Παπαδόπουλος Α. Ι., Η διαχείριση της εφοδιαστικής αλυσίδας-logistics-οι τεχνολογίες-η συνεργασία με 3PL και η εφαρμογή τους απο ελληνικές επιχειρήσεις (2012).

Παπουτσής Β. Π. Η δημοκρατία της Βαϊμάρης: μια καταδικασμένη δημοκρατία (1918-1933) (Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, 2020).

Πετρής Κ., Η Γερμανία των δυο κόσμων 1945-1990: Από την πτώση του Χίτλερ στο Τείχος του Βερολίνου και την επανένωση (Καλαμάτα: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών Και Πολιτισμικών Σπουδών, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών: 2019).

Σβορώνος Ν. Γ., Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας (Αθήνα: Θεμέλιο, 1995).

Τσιρπανλής Ζ. Έλληνες και Ιταλοί στα 1940-41 (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2004).

Φλάισερ Χ., Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-44, τόμος 11ος (Αθήνα: Παπαζήση, 1995).

Φωκάς- Κοσμετάτου Κ. Π., Η γερμανο- ιταλική σύρραξις εν Κεφαλληνία 1943 (Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, 1990).

Χατζηαναστασίου Τ., Η Εθνική Αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης 1942-1944,. Στο Αντάρτες και Καπετάνιοι, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση (Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2016).

Χιονίδου Β., Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-1944 (Αθήνα: Εστία, 2011).

Ξενόγλωσση

Alogoskoufis G. & Lazaretou S., The Drachma [in Greek]. In IMOP and Athinaiki Oikonomiki (Athens: 1997).

Aly G., Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus, 4 (2005).

Bank of Greece, The First Fifty Years of the Bank of Greece esp. Part 4 (Athens: 1978).

Clogg R., The Greek Government-in-Exile 1941–4. In The international history review 1(3) (1979).

Close D. H., The Origins of the Greek Civil War (London: Longman, 1995).

Gross J. T., Themes for a social history of war experience and collaboration. In The politics of retribution in Europe (Princeton: University Press, 2009)

Heywood A., Political Ideologies. In An Introduction, 4th edition (p. 381) (New York: Palgrave Macmillian, 2007).

Homze E. L., Foreign Labor in Nazi Germany. In Foreign Labor in Nazi Germany. (Princeton: University Press, 2015).

Ioannides Y. M. Economic Consequences Of World War II For Greece (2004).

Klemann H. A. M. & Kudryashov S., Economic history of Nazi-occupied Europe 1939–1949 (2012).

Klemann H., 10 Exploitation and destruction in Nazi-occupied Europe. In The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On, 73 (2020).

Klemann H. A., Did the German occupation (1940–1945) ruin Dutch industry? In Contemporary European History, 17(4) (2008).

Koilliopoulos J. S. & Veremis T. M., Greece: The Modern Sequel (New York: New York University Press, 2002).

Mavrogordatos G. T., *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*. (• Berkeley • Los Angeles • London: University of California Press, 1983).

Smith W. D., *The ideological origins of Nazi imperialism* (Oxford : University Press, 1989).

Thomadakis S., *Black Markets, Inflation and Force in the Economy of Occupied Greece*. In Iatrides, John., ed., *Greece in the 1940s* (Boston, MA: University Press of New England, 1981).

Tooze A., *The wages of destruction: The making and breaking of the Nazi economy*, 115 (New York: 2006).

Vervenioti T., *The Adventure of Women's Suffrage. When the War Was Over: Women, War, and Peace in Europe, 1940-1956*, 103 (2000).

Voglis P., *Between Negation and Self-Negation: Political Prisoners in Greece, 1945-1950*. In M. Mazower (επιμ.) *After the War was Over. Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1943-1960* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

Xydis S. G., *The Economy and Finances of Greece under Axis Occupation in 1941-1942* (Pittsburgh, Pa: Hermes, 1943).